

**Государственное бюджетное общеобразовательное учреждение
«Специальная (коррекционная) общеобразовательная школа-интернат
для слепых и слабовидящих имени В.Ш.Дагаева»**

**Приложение 1
к АООП ООО**

Утверждаю

Директор ГБОУ «С(к)ОШИСС имени В.Ш.Дагаева»

— _____ / Ч.А.Гайрабеков/

Приказ № 80 от 30 08 2024 г.

**Рабочие программы
по учебным предметам основного общего образования
5-10 классы
(слабовидящие)
2024 - 2025 учебный год**

**Государственное бюджетное общеобразовательное учреждение
«Специальная (коррекционная) общеобразовательная школа-интернат
для слепых и слабовидящих имени В.Ш.Дагаева»**

**Рабочая программа
по учебному предмету «Чеченская литература»
5-10 классы
для слабовидящих обучающихся
2024 - 2025 учебный год**

Составители:
Байтулаева А.С.
Сулейманова С.С.
учителя чеченского языка и литературы

Кхеторан кехат «Ненан (нохчийн) меттан литература» дешаран предметан йукъара характеристика

Белхан программа «Нохчийн литература» 5-10-чу классашна хIоттийна коьртачу йукъарчу Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартаца доглуш, тIечIагIдина министерствон омрица коьртачу йукъара дешаран бух тIе а тевжаш гIуран беттан 17 –чу дийнахь 2010-чу шарахь №1897 йолуш, АООП ООО ГБОУ «С(к)ОШИСС В,Ш,Дагаевн цIарахчу» бIаьрса гIийлачу дешархошна лерина,хIоттийна ФАОП ООО ОВЗ, тIечIагIдина министерствон омрица коьртачу йукъара дешаран лахьанан беттан 24-чу дийнахь 2022 ш. №1025 а йолуш, ФРП-ца а йоглуш.

Нохчийн мотт – нохчийн кьоман мотт а, Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт а бу, цу бахьано хьелаш кхуллу цуьнан Iалашбаран а, кхиоран эшар. 5-10 классашкахь «Ненан мотт а, ненан меттан литература а» предметан декъахь хьобхуш йу ненан (нохчийн) меттан литература санна, иза хьажийна йу дешархойн интеллектуале-довзаран, коммуникативе, исбаьхьаллин-эстетикин похIмаш кхио а, коьрта гIиллакхе-этикин кхетам кхолла а, личностана нохчийн кьоман культура марзйан а.

Нохчийн литературан программа лерина йу коррекционни дешаран учрежденина,заьIапчу берашна (бIаьрсагIийлачу).

Программа нисйина, дешаран сахьташ декъна ду урокийн коьчалшка берийн шерашка хьаьжжина.

«Ненан (нохчийн) меттан литература» предмет – иза беран интеллектуале а, гIиллакхе-этикин а кхиаран тIегIа къастаден гуманитарни дешарх коьрта предмет йу. Литературин дешаро аьтто бо йешаран маьIна а девзаш, литература Iаморо шегахь къонахчун амал кхийайой а хууш, шен дуьненхьежамна дашца а, йозанца а бух бало а хууш, адамца а, йукъараллица а йаза хууш йолу кхетаме личность кхио.

Программо чулоцу кхеторан кехат а, предмет карайерзоран кхочушдан лору жамIаш а, предметан чулацам а, программин хIора дакъа карадерзо билгалдаьхначу сахьташца йолу тематикин планировани а, урокал араьхарчу гIуллакхдаран план а.

Карара программа бух хилла лаьтта авторийн дешаран программаш хIитторехь а, «Ненан (нохчийн) меттан литература» дешаран предмет хьобхучу ненан (нохчийн) меттан а, литературин а хьехархойн белхан программа хIотторехь а. Авторийн а, белхан программаш хIитточара а хьехаран материал къепе йалорехь и Iамо раж къасто а, дакъойн а, теманийн а сахьташ дIасхьадекъа а шен некъ кховдо а мега.

Литература уггаре эвсаре гIирс бу шен кxачаме стаг хила (ша шен кxето, ша шен кхио), гонахъарчу хиламийн хъелашца тарвала, иштта кхоллараллин жигараллин стимулятор а йу.

Ненан меттан литература Iаморо дIалоцу личность кхиоран процесехъ коьрта меттиг, иштта Iаморо аьтто бо цуьнгахъ къонахалла, гIиллакхе амал, кхоллараллин похIма кхиорехъ, нохчийн халкъан дахаран философи йовзарехъ а, карайерзорехъ а, иштта доккха гIо до къоначу тIаьхъене къоман исторически зераш дIакховдорехъ а. Билггал йолу Iалашонаш кxочушйаран дешаран материал вовшахтоьхна гуманизман критерешца, исбаьхьаллин а, довзаран а мехаллашца, пайдаэцархъама тIекхача йиш хиларца, актуале хиларца, поликультурица, ламасталлин классика а, вайзаманан литература а цхъаьнайарца, тематикин а, жанрийн тайпа башх-башха хиларца догIуш ма-хиллара.

«Ненан (нохчийн) меттан литература» предмет Iаморо таронаш кхуллу дешархочун дешнийн база шорйан, церан къамелан культура, коммуникативни а, тайп-тайпана культурийн компетенцеш а кхио.

«Ненан (нохчийн) меттан литература» курсан чулацам хъажийна бу дешархойн нохчийн литературин хъашташ кxочушдан, уьш нохчийн къоман культурина тIекхиарехъ а, шеца иза Iалашйарехъ а ша-тайпана эстетикин гIирсаш хиларе терра.

Дешархошна дешар Iамор коьрта долчу декъана оьрсийн маттахъ дIахъучу йукъардешаран учрежденешкахъ ненан мотт санна нохчийн мотт Iаморехъ, нохчийн литература – иза дешаран предмет йу, нохчийн къоман исторех а, культурех а, ламастех а хаарш схъаэца а, довза а таро луш, иштта иза культурин ша-тайпана йаздархочун кхолларалла толлуш долу дакъа ду, кxечу кепара аьлча, шеца цхъаьна эстетикин гIуллакхдар а долу, йозанан къамелан гIуллакхдар ду; нохчийн литература тIехъажийна йу Iилманан агIонхъара дуьне довзарна а, иштта дешнийн кхоллараллин говзарийн мотт бовзарна а, йешаран культурин йукъара башхаллаш карайерзорна а, литературин говзарех кxетарна а, дашца шен амал билгалйаккхарна а, иза, исбаьхьаллин литературас ша-тайпанчу маттахъ дуьйций хаййтарх кxетам кхолла а, ткъа литературин мотт йукъарчу меттан шолгIа система санна бу, цо кхуллу личностан синхаамийн дакъа, цуьнгахъ ойланца хIуманан кеп хIотто а, ассоциаци йало а, логически ойла йан а, дешаран предмет хъажийна йу оцу дешаран предметехула кxочушхуьлу тIаьхъенера тIаьхъене нохчийн, оьрсийн, дуьненан культурийн оьздангаллин а, эстетикин а ламасташ дIакховдор.

«Ненан (нохчийн) меттан литература» дешаран предмет Iаморан Iалашонаш

«Ненан (нохчийн) меттан литература» предмет Iаморо кхочушйан йеза роIера Iалашонаш:

- нохчийн литературехь эстетикин агIонхъара кхеташ болу гуманистически дубьненхъежам, Россин йукъара гражданинан кхетам а, къоман синкхетам а, патриотан дог-ойла а йолуш, дукха къаьмнаш долчу Россин халкъех шен халкъ хиларх дозалла а хеташ йолу амал личностехь кхиор.
- нохчийн литература йовза лааран дог дар кхоллар, нохчийн къоман ширачу заманера схъайогIу культура мехалла хетар кхиор, дешархо шен къоман мотт а, культура а Iаморан кха тIе ваккхар, къоман культурин тIаьхъалонна йукъавалор.
- къоначу тIаьхъенехь дIайахначуй, карарчуй, йогIур йолчуй заманийн уьйр ларйан йезаш хиларан кхетам кхиор а, нохчийн къоман культура ларйарехь жобпалле хилар кхоллар;
- дукха къаьмнаш долчу Россин пачхьалкхехь личностана кхиаме социализаци а, ша шегахь стогалла кхиорна оьшу интеллектуале а, кхоллараллин а таронаш кхиайар.

«Ненан (нохчийн) меттан литература» дешаран предмет тIехъажийна роIера хъесапаш кхочушдан:

- тIаьхъенера тIаьхъене историко-культурни, оздангаллин, гIиллакхийн мехаллаш дIакховдоран хьокъехь ненан меттан нохчийн литературин маьIнех кхетар;
- ненан меттан нохчийн литературин историца йолу уьйр къастор, нохчийн литературехь йолу къоман ша-тайпана синьоздангаллин а, материални а нохчийн къоман культурин исбаьхъаллин шорталлех кхетам кхоллар;
- Россин Федерацин кхидолчу къаьмнийн литературин контекстехь нохчийн литература а кхуьу хилам санна цунах хаарш эцар; уьш вовшийн эр;
- нохчийн литературина бухе диллина культурин а, оздангаллин а маьIна билгалдаккхар; йешначун хьокъехь мах хадош а, шена хетарг олуш а барта а, йозанца а къамел дан хаар;
- Iер-дахарехь а, дешаран процесехь а нохчийн литературех пайдаэца хаар кхоллар;
- шен мукъачу хенахь йешарна ханна план хIоттор, нохчийн маттахь шена хазахета йешаран говзарш мехала хетар къастор а, бух балор а;

- нохчийн литературин говзарш системехь йешарца дуьне довза а, дуьненахь ша дIалоцу меттиг къасто а, адаман а, йукъараллин а йукъаметтигаллин гармонизаци латторан а хъашташ кхоллар;
- хаамийн хьостанащца болх бан хаар кхиор, Интернетера а, иштта кхийолчу хьостанашкара хаамашна презентаци йар а, кечйар а.

Хьехаран планехь «ненан (нохчийн) меттан литература» дешаран предметан меттиг

«ненан (нохчийн) меттан литература» предметан программа хIоттийна федеральни пачхьалкхан дешаран стандартан коьртачу йукъарчу дешаран программи буха тIехь, иза лерина йу дешаран 338 сахьтана. (5 кл. – 68 с., 6 кл. – 68 с., 7 кл. – 68 с., 8 кл. – 68 с., 9 кл. – 68 с.). Программин инвариантивни дакъош Iаморна лерина 296 сахьт ду.

«ненан (нохчийн) меттан литература» дешаран предметан чулацам

Дешаран предметан чулацамо шена йукъалоцу литературин говзарийн а, церан авторийн а гайтар, иштта тематикин блокаш а: «Халкъан барта кхолларалла», «Нохчийн йаздархойн говзарш», «Кхечу къаьмнийн литература».

Тематикин блокаш

5 класс

Халкъан барта кхолларалла

Нохчийн халкъан тубйранаш:

«Кхо ваша».

«Тамашийна олхазар».

«Кхо ваша а, саьрмик».

«Добьшуш хилла кIант».

«Барзо Іахарца мохк кьовсар».

Фольклоран кегий жанраш: кицанаш, хІетал-металш.

Нохчийн йаздархойн говзарш

Литературин туьйранаш

Б. Саидов «Майра кІант Сулима» (дацдина).

М. Мусаев «Цен маьхьси».

С. Гацаев «Чкьобрдиг» (дацдина).

А. Исмаилов «Бирдолаг».

XX бІешаран литература

С. Бадиев. «Зайнди».

М. Мамакаев. «Баппа».

І. Мамакаев. «Садаьржаш».

М. Сулаев. «Ламанан хи».

І. Гайсултанов. «Кегий йийсарш» («Александр Чеченский» повесть йукьара дакъа).

А. Сулейманов. Стихотворени «Борз ю угІуш».

Х. Саракаев. «Баьпкан чкьуйриг».

Окуев Ш. «Лаьмнашкахь суьйре». («Лаьттан дай» гулар йукьара).

І. Ахмадов. «Кьонахалла».

Ш. Арсанукаев. «Баьпкан юьхк».

Д. Кагерманов. «ДоттагІалла».

Х. Сатуев. «Лаъмнийн къоналла».

Ж. Махмаев. «Буьйсанаг Гулчаш».

В.-Хь. Амаев. «Малх чубаре хьобжура иза».

Дикаев М. «Блаьстенан аматаш».

Берийн журнал «СтелаГад»: журналан специфика, жанраш, рубрикаш, тексташца болх бар.

XXI бешаран литература

Ш. Рашидов. «Нана-Нохчийчоь».

М. Бексултанов. «Ца кхетта хестор».

А.-Хь. Хатуев. «Нохчийн мотт».

С. Мусаев Рассказ «Хьайбанан чам».

М. Ахмадов. «Ушурма волчоь, хьошалГлахь».

Кхечу къаьмнийн литература

М. Лермонтов «Кавказ» (гочйнарг Сулаев М.).

6 класс

Халкъан барта кхолларалла

«Нарт-орстхойн паччахь Наураз».

«Ницкъ болу Солса».

«Гермачигара наьрташ».

«Наьрт-аьрстхой кхерор».

Нохчийн йаздархойн говзарш

I. Гайсултанов «Нийса кхиэл».

X. Сатуев «Ломмий, цхьогаллий».

X. Ошаев «Чайра».

I. Мамакаев. «Дагалецамаш».

X. Сайдуллаев. «Ненан баьрхиш».

M. Сулаев. «КІанте».

X. Эдилов. «Ненан безам».

A. Джунаидов «Белхи».

A. Айдамиров. «Вина мохк».

P. Ахматова. «Ма хала ду цунах кхета».

X. Саракаев. «Ирсе баьрхиш».

Ш. Арсанукаев. «Мохкбегор».

Ш. Окуев. «Баьсте».

M. Кибиев. «Метган сий».

M. Дикаев «Сан бахам».

Ш. Рашидов. «Ломара це».

Э. Мамакаев. «ХІорд».

Ж. Махмаев. «Іаьржачу баьпкан юьхк».

C. Дакаев «Тамех ловзар».

M. Бексултанов. «Некьлацар».

M. Ахмадов. «Телефон».

С. Мусаев «Даймахке боьду некъ» .

С. Курумова «Шовданехъ» .

Кхечу къаьмнийн литература

Важа Пшавела. «Хьозалдиг».

7 класс

Халкъан барта кхолларалла

«Дади-юрт».

«Нохчийн шира илли».

«Сай» (халкъан илли).

Нохчийн йаздархойн говзарш

М. Мамакаев «Даймежкан косташ».

Б. Саидов. «Вина юрт», «Деган аз».

Г. Мамакаев. «Берзан бекхам».

Х. Ошаев. «Иччархо Абухъаьжа Идрисов».

А. Сулейманов. «Шуьнехъ дош».

Г. Гайсултанов. «Болат-Гала йожар»(дацдина).

А. Айдамиров. «МухIажарш».

Ш. Арсанукаев «Иманах дузийта дегнаш».

М. Кибиев. «Дош».

А. Джунаидов А. «ХІоънаш».
С. Гацаев. «Дарц».
А. Кусаев. «Амалехъ диканиг».
Ш.Рашидов. «Ден весет».
М. Дикаев. «Нохчо ву со».
С. Дакаев. «Куйно хотту».
І. Шайхиев. «ЧагІо».
А. Бисултанов. «Хъайбахахъ язйина байташ».
В-Хъ. Амаев. «Генарчу денойн туъйра».
С. Курумова. «Дохк» / (дакъа).
Ш. Окуев. «Сан хъоме Нохчийчоб».
С.-Хъ. Нунуев «Юнус».
М. Бексултанов «Генара а, гергара а денош».
М. Ахмадов «Кхаа вешех туъйра».

Кхечу къаьмнийн литература

А. С. Пушкин «Іаьнан Іуъйре» (гочийнарг А. Сулейманов).
Альфонс Доде «ТІаьххъарлера урок».

8 класс

Халкъан барта кхолларалла

«Таймин Биболатан илли».

«Эвтархойн Ахьмадах илии».

Нохчийн йаздархойн говзарш

Бадурев С. «Олдум».

М. Мамакаев. «Лаьмнийн дийцар».

М. Сулаев. «Цавеза доттагI».

А. Сулейманов. «Дог дохден цIе»; «Дахаран генаш».

Г. Хамидов. «ДIа – коч, схьа – коч».

Ш. Арсанукаев. «Тимуран тур».

Г. Шайхиев. «Дарцан буса».

М. Ясаев. «Тянь-Шанан лаьмнашкахь» (дакъа).

С. Яшуркаев. «МаьркIаж-бодан тIехь кIайн хьобкх» (йацIина).

Л. Абдулаев. «Маьлхан каш».

М. Бексултанов. «Дика ду-кх хьо волуш»; «Дари».

А. Бисултанов. «ДегIаста»; «Халкъан илланчина».

С. Гацаев. «Кавказ»; «БIаьстенца къамел».

Я. Хасбулатов. «Дош» «Стаг хилла ваьллахь хьо ара».

М. Ахмадов. «Лаьтта тIехь лаьмнаш а хIиттош».

Сатуев Х. «Нашха».

Кхечу къаьмнийн литература

Ладо Авалиани. «Хьабкхна буц».

9 класс

Халкъан барта кхолларалла

Турпалаллин иллеш «Теркаца хъала-охъа вехаш хиллачу Эла Мусостан, Адин Сурхон илли».

«Таркхойн кIентан, Жерочун кIентан, Жумин Акхтулин илли».

Туйранаш, шира дийцарш, аларш.

Шира дийцарш «Къиза Iадат», «Шотойн Аьстамар», «Исмайлин Дуда» Кицанаш, хIетал-металш. Назма/ Динан поэзин жанр (жанрашка хъажар).

Нохчийн йаздархойн говзарш

Нохчийн литературин бухбиллархойн (йаздархойн) кхолларалла:

I.Дудаевн, М. Сальмурзаевн, I. Нажаевн,

Ш. Айсхановн. Поэзига, прозига хъажар.

Ш. Айсханов «Мало-хало».

С. Бадиев. «Бешто».

Сийлахь-боккхачу Даймехкан тIамах лаьцна говзарш.

I. Мамакаев «Дерриге а тIамна», «Даймехкан тIом болчохь», очерк «Турпалчу танкистан доьзал».

М. Мамакаев «И йоьлхуш яц», «КIиллочунна».

М. Сулаев «ГIовтта», «Малх тоьлур бу».

Х. Эдилов «Суьрте», «Кавказан аьрзу», «ТIемало – хьуна».

I. Мамакаев. «Кавказа латта», «ЙоIе», «Даге», «Сайн кIанте», поэма «Нохчийн лаьмнашкахь».

А. Айдамиров «КIант веллачу дийнахь» (дийцар).

М. Сулаев. «Сай»; Сох муха эр ду адам», «ДоIа», роман «Лаьмнаша ца дицдо» (кортош).

I.-Хь. Хамидов. «Лийрбоцурш».

С. Гацаев. «Буйса хаза, буйса тийна», «БIаьсте кхечи», «ХIай, йоI, делхьа, собарде».

Н. Музаев. «Селима дуьйцу».
С. Курумова «Жарманан некъ».
М. Мусаев «Таймин Бийболат»(роман йукъара кийсакаш).
Р. Супаев. «Вайнехан халкъан иллеш», «Буьйса йу беттасе».
Х. Талхадов. «Шийла дарц цевзинчохъ», «Сан ненан маттахъ ас язйо».
Ш. Окуев «Лайн тЕхъ цЕн зезагаш» (роман йукъара кийсакаш).
М.-С. Гадаев «Даймехкан лобмашка», «ДоттаГашка».
И. Эльсанов «КІайн коч».
М. Ахмадов «Дечиган тайнигаш».
М. Бексултанов «Сан вешин тЕхъийза йоІ».
Б. Гайтукаева «Зама», «Хъан цІийнах йара-кха со, Нохчийчоь, хъан цІийнах йара».
М. Айдамирова. «Лаьмнийн хІайкал» (кийсак).
А. Ахматукаев «Машаран хІайкалш» (Айдамирова Машаран «Лаьмнийн хІайкал» романах лаьцначу статьян кийсак).

Кхечу къаьмнийн литература

М.Ю. Лермонтов «Валерик» (кийсак).

Экскурсешна магийна музейш

Нохчийн литература хьобхуш, дешархошна хІара литературни музейш йовзийтар магийна:

Айдамиров Абузаран музей-цІа (Меската).

Мамакаев Іаьрбин музей (Лаха-Невре).

Мамакаев Мохьмадан музей-цІа (ТЕхъа-Марта).

Гадаев Мохьмада-Салахъан музей (Ножай-йарт).

Сулейманов Ахьмадан музей (Олхазар-кІотар).

Дешаран-методически комплект

I. Йуккърчу йукъардешаран ишколашна лерина нохчийн литературин ламаташ:

1. С.Э.Эдилов: 5-7 классашна;
2. М.Ахмадов, З. Алиева: 8 классана;
3. I.Арсанукаев, С.Эдилов: 9 классана.

II. Нохчийн литературин ламаташна методически хъехамаш.

III. Тайп-тайпана тексташ, тесташ.

IV. Дешаран дошамаш.

V. Белхан тетрадаш.

«Ненан (нохчийн) меттан литература» дешаран предмет карайерзоран кхочушдан лору жамлаш

Коьртачу школахь «Ненан (нохчийн) меттан литература» дешаран предмет ламор хъажийна ду дешархой рогIера личностни а, метапредметни а, предметни жамлашка кхачарна.

Личностни жамлаш

«Ненан (нохчийн) меттан литература» предметан белхан программин личностни жамлаш коьртачу йукъарчу дешаран тIегIанехь кхочушхуьлу дешаран а, кхетош-кхиоран а болх дешаран организацехь цхьаьна дIабахьарца. Болх дIабахьар кхочушдо Россин социокультурни а, синъобздангаллин а ламасталлин мехаллашца догIуш ма-хиллара. И мехаллаш йукъараллин бакъонаша къобалийна тIе а эцна, цара аьтто бо шен дуьне довзар а, ша шен кхетош-кхиор а лакхадаккхарехь.

«Ненан (нохчийн) меттан литература» предметан белхан программа карайерзоран личностни жамлаш коьртачу йукъарчу дешаран тIегIанехь декхарийлахь ду дешархошна, дикачу мехаллах пайда а оьцуш, куьйгалла а хилла дIахIитта, шайн гIуллакхдарехь гулдина зераш шордан а, церан буха тIехь кхетош-кхиоран гIуллакхдаран хъежамаш кхолла а, цу йукъахь кху декъахь а:

- **гражданалла кхетош-кхиоран:**

гражданинан декхарш а, цуьнан бакьонаш а кхочушийан кийча хилар, бакьонаш а, машар а, кхечу адаман законан бакьонаш ларар; добзалан, йукьарчу коьртачу дешаран программаш кхочушийечу дешаран организацин, меттигерчу йукьараллин, хьомсарчу мехкан, пачхьалкхан дахарехь жигара дакъалацар; цхьана а кепара эсктремизм, дискриминаци тӀецалацар; адаман дахарехь тайп-тайпана социале институташа дӀалоцу меттигах кхеташ хилар; гражданинан коьртачу бакьонех, машарх, декхарх лаьцна хьежам хилар, социале нормаш а, личностни йукьаметтигаллин бакьонаш а йовзар; коррупцина дубьхало йан кийча хилар; тайп-тайпана гӀуллакхдар нахаца цхьана дан хууш хилар, дешархойн шаьш дечу урхаллехь дакъалаца кийча хилар, гуманитарни гӀуллакхаллехь (волонтералла, нахана гӀо дар,) дакъа лоцуш хилар а.

- **патриотийн кхетош-кхиоран:**

дуккха а къаьмнаш долчу йукьараллехь Россин гражданин хилар дозалла хетар, ненан мотт Iамор, Россин Федерацин а, шен къоман а, Россин къаьмнийн а истори, культура йовза лууш хилар, шен Даймехкан мехаллаш доккха хIума хеташ хилар: Iилманан, искусствон, спортан, технологин, тIеман а, белхан а хьуьнарш мехала хетар; Россин символаш, пачхьалкхан деза денош, исторически а, Iаламан тIаьхьалонаш, памятникаш, хьомечу пачхьалкхехь дехачу къаьмнийн ламасташ ларар. синьобздангаллин кхетош-кхиор: синмехаллаш харжа обшучохь а, обздангалла харжа эшар нисделлачу хьолехь а нийса харжам бар, шен леларан нийса мах хадо хаар а, нехан леларан мах хадо хаар а, харц леларшна резацахилар; личность индивидаца а, йукьараллица а маьрша, жобпалле хилар.

- **синьобздангаллин кхетош-кхиоран:**

искусствон башх-башха тайпанаш а, шен къоман а, кхечу къаьмнийн а ламасташна, кхоллараллина а битаме хилар, искусствон синхааме тIеIаткъамах кхеташ хилар, исбаьхьа культура ладаме хетар, Даймехкан а, дубьненан искусствон мехаллех кхеташ хилар, этносийн культурин ламасташ а, халкъан кхолларалла а маьIне хетар, тайп-тайпанчу искусствошкахь шен меттиг каро хьажар а.

физически кхетош-кхиоран, могошаллин культура а, синхаамийн хьал а кхиоран:

дахаран мехаллех кхетар, шен могошалла ларйар, могошалла ларйеш дахар нисдар (пайде хIума йаар, гигиена ларйар, садаIаран а, белхан а хенан раж ларйар, спорте лелаш йа физкультура йеш хилар); вуон хIуманаш лелор дитар (къаьркъа малар, наркотикаш лелор, тонка озар), иштта кхийолу дегIан а, синан а могошалла талхош йолу хIуманаш целелор;

кхерамазаллин бакъонаш ларйар, иштта интернет-машанашкахь а кхерамазаллин бакъонаш ларйар, стресс хила тарлун хьелашна марзвалар, хийцалучу социале а, хаамийн а, Iаламан а хьелашна а кийча хилар, иштта цу хьокъехь шен дахаран зерех пайда а оьцуш, кхин дIа а шен Iалашонашка дIаэхар;

шена а, кхечарна а бехк билла сиха цавалар;

шен синхаамаш шегахь сацо хаар, кхечеран синхаамийн хьолах кхетар;

стаг гIалат волуш хуьлуш хилар хаар а, шен гIалаташ тIелаца хаар, уьш нисдан деза хьажа везар.

- **къинхьегаме кхетош-кхиоран:**

хьалхахIиттийна декъарш кхочушдан Iалашонца жигара дакъалацар (доьзалехь, гIалин, кIоштан йукъардешаран дешаран организацехь), йукъараллин а, технологически а гIуллакх а, болх а дIаболо, дIахIотто хаар, тайп-тайпана гIуллакхаллин план хIотто а, иза кхочушйан а Iамар, тайп-тайпана къинхьегаман корматаллаш Iамор, корматаллин йукъараллехь дIатарвала, ваза.

- **экологин кхетош-кхиоран:**

йукъараллин а, Iаламан а, Iилманийн а хааршна тIе а тевжаш, гонахьарчу Iаламан хьокъехь хьалхахIуьтту хьесапаш кхочушдан, гонахьарчу Iаламан пайдехь хин долу гIуллакхаш дIадахьа план хIоттор, экологин культурин тIегIа лакхадаккхар, экологин кIорггера проблемаш йовзар, уьш кхочушйан некъаш лахар, гонахьара Iалам бехдийр долу белхашна дуьхьал жигара дакъалацар, Iаламан, технологин, йукъараллин йукъарлехь зIе латтош волу гражданинан маIна довзар, экологин хьежамашна лерина гIуллакхаллехь жигара дакъалацар.

- **Iилманан мехаллех кхетам:**

вайзаманан Iилманан системехь адам а, Iалам а, йукъаралла а кхиар толлучу хьежамашна тIе а тевжаш, адаман Iаламца а, йукъараллица а йолу зIенаш а, дуьне довзаран гIирс санна меттан а, йешаран а культура карайерзор, талламаш бар Iамар, талламийн зерийн ойла йар, талламаш ша а, коллективана а йукъахь дIабахьар.

Йукъараллин а, Iаламан а хийцалучу хьелашна дешархо марзварехь кхачойеш йолу личностни жамIаш:

Доьшучара йукъараллин зераш карадерзор, шен хене хьаьжжана йукъараллехь леларан бакъонаш, норманаш, йукъараллин дахаран кепаш, тобанашкахь, йукъараллашкахь а, цу хьокъехь доьзалехь нийса леларан коьрта йукъараллин

меттиг къасто хаар;

билгалдоцу хьелашкахь, кхечеран зерашна, хааршна виллина хиларца доьшучаьргахь зIе латторан хьуьнар хилар;
билгалдоцу хьелашкахь, шен компетенци тIегIа лакхадаккхаран хьуьнар кхиор, ткъа иза кхочушдалур ду практически гIуллакхехула а, цуьнца цхьаьна кхечу адамашка а хьобжуш Iамар, церан керлачу хааршна тIекхиар;

васташ билгалдахар а, уьш вовшахьэр, керла хаарш карадерзор, цуьнца цхьаьна идейн, кхетамийн формулировка йан хаар, объектех, хиламех гипотезаш кхолла хууш хилар, шен хаарийн дефицитех кхетар, шен компетенцин тIегIа довзар, шен кхиаран план хIотто хаар;

коьртачу кхетамех, терминех, чIагIделлачу кхиаран концепци декъехь болчу кхетамех оьшург къасто хаар;

Iаламца, йукъараллин, экономикаин йукъаметтиган анализ йар, и йукъаметтигаш къастор;

гонахьарчу Iаламан бечу тIеIаткъамна чот а йеш, Iалашонашна тIекхочуш а, декхарш кхочушдеш а, шен гIуллакхийн, белхийн мах хадо хаар;

дешархошкахь стрессийн ситуацешкахь боха ца боха Iамор, хуьлучу хийцамийн а, церан тIаьхьенех нийса мах хадо Iамор, стрессийн ситуацешна духьало йан йезаш хилар, стрессийн ситуацин мах хадо хаар, йуьхьарлаьцна гIуллакхашна, хьелашка хьаьжжина, корректировка йан хаар, йуьхьарлаьцначу гIуллакхехь кхиамаш ца хилахь а, воха а ца вухуш, кийча хилар.

Метапредметни жамIаш

Дешаран универсальни довзаран дараш карадерзор:

Коьрта маьIнийн дараш:

объектийн (хиламийн) билгалйолу билгалонаш Iорайахар а, къастор;

классификацин ладам боллу билгалонаш а билгалйаха, йечу анализан жамI даран а, дустаран а. критерешна а бух бало;
хьалха хIиттийнчу декхаршка хьаьжжана, къастайечу факташкахь хила догIурш а, бIостанехь дерг а билгалдаккха, тергоне эцнарш гайтийта а, хила догIурш а, бIостанехь дерг а Iорадаккхаран критереш йало;

хьалхахIоттийнчу декхарна оьшучу хаамийн дефециташ къастор;

хиламаш а, процессаш а Iаморехь бахьанин-талламан уьйраш къастор, дедуктивни а, индуктивни а ойланехь сецначарах

пайда а оьцуш жамІ дар, аналогига догІуш ойланехь сецначун жамІ дар, вовшашца уьйр йолчарах гипотезийн формулировка йар;

дешаран шардаран кхочушдан шен лаамехь некъ лахар (масех вариант вовшах йустар, уггаре гІолехь йерг харжархьама).

Бухера талламан дараш:

довзаран талламан гІирс санна хаттарех пайдаэцар;

догІуш доллу хаттарш хІиттор, шен лаамехь лобхучу хаамашна жоп лахар;

шена хетачух лаьцна гипотезин формулировка йар, шен хетачун аргументаци йалор;

ша хІоттийнчу планаца талламаш бар, чолхе йоцу эксперимент дІайахьар, талламан объектан башхаллаш билгалйахар, объектийн йукъара бахъанин-талламан уьйраш къастор

Таллам барехь (экспериментехь) схьахиллачу хаамийн бакъхиларх пайдэцаран мах хадор;

дІабаьхьначу талламийн хиллачу зерийн жамІийн ша формулировка йар, хиллачу жамІийн бакъхиларан мах хадоран гІирс бевзаш хилар;

процессаш, хиламаш, церан гІаьхьалонна хила тарлучу кхиаран прогноз йар, ишттачу а, царах терачу ситуацешкахь шен хетарг къасто, керлачу хьелашкахь а, контекстехь а церан кхиаран хетарг хьалха таттар;

Информацица болх бар:

хьалха хІиттийна дешаран декхарш а, тІейихкина критереш а кхочушйан хьостанашкара информации, хаам лохуш тайп-тайпана некъех, гІирсех пайдаэца,

харжа, анализ йан, системизаци йан, башх-башха информацийн тайпанийн, гайтаран кепийн интерпретаци йан,

цхьаьна йогІу аргументаш лаха (цхьа верси, идей бакъйеш йа харцйеш), шен лаамехь информации дІагайта йогІуш йоллу кеп харжа, чолхе йоцучу схемашца, диаграммашца, йа кхечу кепара графикица кхочушдечу шардаран иллюстраци йан;

хьехархоша къастийнчу критерешца, йа шен лаамца формулировка йина информации тешаме хилар къасто;

информаци эвсаре дагахь латто а, системизаци йан а.

Дешаран универсале, коммуникативе дараш карадерзор:

Къамел дар: хетачух кхета а, хетачун формулировка йан, Іалашоне а, къамел даран хьелашка хьаьжжана, эмоцеш гайтар, шена хетарг барта аларца а, йозанан текташкахь а дІагайта, къамел даран невербале гІирсаш бовза, социале билгалонийн

маџнех кхетар, Јотбаккхаме хьелаш кхуллу таронаш йовза, Јотбаккхамаш кІадбан, бартбан, кхечеран Іалашонех кхеташ хила, шеца кџамел дечуџнца ларам хила, џбздачу кепехь шена нийса цахетачун формулировка йар, кџамел дечу йукџана догІуш долу хаттарш хІиттор, шен лаамехь кџамел даран формат харжа, аудиторин башхалле хџаџжана, кџамелана презентаци йан, цуџнга хџаџжана барта а, йозанан а текстийн гайтаран материал хІоттор.

Шен лаамехь гІуллакх дІадахьар: билгал йолу проблема кхочушйеш болх ша беш а, йа тобанна йукџахь беш а гІолехь долчухкхета а, пайдаџца а, хџалха хІоттийна Іалашо кхочушйарехь тобанца кхочушйан йезаш хиларан бух бало, цхџаџна дечу гІуллакхан Іалашо тІеџца, и кхочушйан дараш тобанца билгалдаха, шайна йукџахь болх дІасхџабекџа, бартбан, процесс а, жамІаш а дийцаре дан, масех адамна хетачун йукџара маџна даккха, куџйгалла дан кийча хила, тІедилларш кхочушдан, муџтІахь хила, цхџаџна бечу белхан дІахІоттаран план хІотто, цу балха йукџахь хІораннан меттиг кџасто, белхан Іалашонаш вовшашна йукџахь, хІораннан тароне хџаџжана, дІасхџайекџа, тобанан декџашхошца белхан Іалашонаш йийцаре йан, шен белхан дакџа кхочушдан, ша бинчу белхан мехалла кџасто, белхан йуџхџца кхочушхилла долу жамІ дуста, белхан жџьпалле дакџа схџаџца, тобанна хџалха жоп дала кийча хила.

Дешаран универсале, регулятиве дараш карадерзор:

Ша шен кџепе хІоттор: дахаран а, дешаран а хьелашкахь нислун проблемаш кџасто, сацам тІелоцуш тайп-тайпана некџаш билгалбаха, шардар кхочушдан шен лаамехь алгоритм харжа, дешаран шардар кхочушдан некџ харжа, ша кхийдайечу вариантшна аргументаџеш йало, Іамочу џбъектех хийначу керлачу хаарийн хьесап а деш, кхийдайечу алгоритмана корректировка йан, харжам бан, бинчу сацамна жџьпалле хила.

Ша шен терго латтор: ша шена терго латторан некџаш карадерзо, ша шена мотиваци йан, хџолана богІуш боллу мах хадо, хџал хийца план кховдо, дешаран шардар кхочушдеш, халонийн контекст лара а, халонашна сема хила, хийцалучу хьелашка хџаџжана, шен сацамна адаптаци йан, кхочушхиллачу (кхочуш ца хиллачу) жамІийн бахџанаш кхето хаа, хиллачу зерийн мах хадо, хиллачу хџолехь пайде дерг кџасто, керлачу хьелашка хџаџжана, гІуллакхаллин йукџа коррективаш йало, гІалаташ кџасто, Іалашонан а, хџолан а жамІца богІу мах хадо.

Эмоциале интеллект: шен а, кхечеран а эмоџеш кџасто а, йийца а, царна урхалла дан, эмоџеш билгалйаха, эмоџеш хиларан бахџанин анализ йан, ша кхечу стеган метта хІотто, кхечун бахџанех, Іалашонах кхета, эмоџеш гайтаран некџан

урхалла дан.

Шех а, кхечарах а кхетар: кхечу стагах кхета, цуьнан хетачун ойла йан, гIалат вала / йала шен бакьо хила, изза бакьо кхечун йуйла хаа, ша долу хIума тергонехь латто йиш йоций хаа.

Предметан жамIаш

«Ненан меттан (нохчийн) литература» дешаран предметехула йолчу герггарчу белхан программа карайерзоран предметан жамIаша гайта деза:

1) кхин дIа шен кхиарехь ненан меттан литература йешаран а, Iаморан а ладамаллех кхетар; хIокху дуьнен чохь ша вовзаран а, дуьнедовзаран а гIирс санна систематически йешар оьшуш хиларан хьашташ кхоллар, адаман а, йукъараллин а йукъаметтиг тайар, массо а агIор диалог йар;

2) ненан меттан литература халкъан къоман-культурин коьрта мехаллех цхьа мехалла хиларх, дахар довзаран ша-тайпа некъ хиларх кхетар;

3) культурин самоидентификаци латтор, шен къоман культурин тоьлла говзарш Iаморан буха тIехь ненан мотт Iаморан коммуникативни-эстетикин таронех кхетар;

4) шен хетарг аргументашца дIаала а, говзачу дашца барта а, тайп-тайпанчу жанрашкахь йозанца а, оьздангаллех вуьззина квалифицированни дешархо кхиор, цуьнгахь, хIуманан хьесап доккхуш, къамел дан Iамор, йешнарг йийцаре йечохь дакъалацар, шен йешаран мукъачу хенан план хIоттор;

5) тайп-тайпана этнокультурин ламасташ гойтуьйту литературин исбаьхьаллин говзарех кхетар Iамо кхиор;

6) Iилманан а, гIуллакхан а, публицистикин а литературех исбаьхьаллин литературин башхаллаш къасто Iамар, йешначун критически мах хадо а, анализ а говзалла кхоллар, литературин говзарехь гайтина дахаран исбаьхьаллин дуьненах кхетар;

ЖамI: доьшуш верг кхета йешаран маьIналлех а, ладамаллех а, йешарна а марзло, тайп-тайпана говзарш йешаран зедалар хуьлу.

Нохчийн литература халкъан къоман-культурин коьрта мехаллех цхьа мехалла хиларх, дахар довзаран ша-тайпа некъ хиларх кхетар

ЖамI: добшуш верг кхеташ хуьлу нохчийн литературехь къаьста нохчийн къоман менталитет, цуьнан истори, дуьненах кхетар, литературо адаман дахаран оьшу коьрта маьIнаш довзуйтий а.

Нохчийн фольклоран а, кхечу халкъийн фольклоран а, XX бIешаран нохчийн йаздархойн, XXI бIешаран йуьххьерчу йаздархойн литературин а, Россин халкъийн литературин а Iамийнчу говзарийн коьртачу проблемах кхетар, литературин вастех кхетар, эстетически хьежам кхоллар, литературин исбаьхьаллин васташ кхуллуш долчу меттан гайтаран гIирсаш бевзаш хилар, оьздангаллехь ша къастор, Россин халкъан культурин говзарийн а, нохчийн халкъан культурин а, дуьненан кхечу къаьмнийн, дуьненан культурин а говзарш Iаморехь нохчийн меттан таронаш кIезиг цахиларх кхетар а.

ЖамI: адамийн йукъара проблемаш йовзарехь зедалар хуьлу добшуш волчунна, нохчийн литературин меттан таронех пайдаоьцуш, и проблемаш йийца а Iема.

Литературин говзаршна анализ йан хаар, уьш муьлхачу жанрийн тайпанех йу къасто хаар, литературин говзаран теманах а, идеях а, гIиллакхе пафосах кхета а, кхолла а, турпалхойн амалш билгалйаха, цхьана йа масех говзарийн турпалш вовшашца дуьхьалхIотто, тексташна йукъара цитатех а, нохчийн меттан суртхIотторан гIирсех а пайдаоьцуш, прозийн говзарийн йа церан дакъош схьадийца хаар, ладоьгIначу а, йешначу а текстех лаьцначу хаттаршна жоп далар, тайп-тайпанчу аларийн барта монолог йан, диалог дIайахьа, нохчийн литературин шена хета мах хадор, шен хетарг аргументашца дIаала а, говзачу дашца барта а, тайп-тайпанчу жанрашкахь йозанца а, оьздангаллех вуьззина квалифицированни дешархо кхиор, цуьнгахь, хIуманан хьесап доккхуш, къамел дан Iамор, йешнарг йийцаре йечохь дакъалацар, шен йешаран мукъачу хенан план хIоттор;

ЖамI: добшуш волчунна карадоьрзу литературин говзарийн анализ йар а, интерпретаци йар а, къамелаца и дIахIотто а, шена хетачунна аргументаци йан а, шениг чекхдаккха хаа а, ша йеша леринчу литературин го къасто а.

Тайп-тайпана этнокультурин ламасташ гойтуьйту литературин исбаьхьаллин говзарех кхетар Iамо кхиор; литературин говзарийн эпохаца йолу зIенех кхетар, цо шена чукъуьйлу оьздангаллин мехаллаш билгалйахар, нохчийн а, оьрсийн а литературин, культурин синьоьздангаллин мехаллашна тIаьхьа вазар/йазар а, Iамийнчу литературин говзаршна шениг (цкъацкъа) интерпретаци йар.

ЖамI: доьшуш верг Iема нохчийн литературин а, нохчийн матте гочийнчу а говзарех кхета.

Тайп-тайпана литературин жанрийн говзарш барта схъайийцарх кхетар а, Iамийнчу говзариин тематикаца йобзна сочиненеш а, изложенеш а йазйар, кхоллараллин цIеран белхаш а йаздар а, литературин а, культуриин а теманашна рефераташ йазйар, говзаршкахь сюжетан элементаш, композици, исбаьхьаллин васташ кхуллуш долчу меттан гайтаран гIирсаш къастор а, говзаран идейн-исбаьхьаллин чулацам белларехь долчу церан маьIнех кхетар (филологин агIонхьара анализ йаран элементаш), литературин говзаран анализ йарехь литературоведчески терминологи йевзаш хилар, авторан позицех кхетар, Iилманан а, гIуллакхан а, публицистикин а литературех исбаьхьаллин литературин башхаллаш къасто Iамар, йешначун критически мах хадо а, анализ а говзалла кхоллар, литературин говзарехь гайтина дахаран исбаьхьаллин дуьненах кхетар.

ЖамI: доьшуш волчо карадерзадо, маьIна а доккхуш, диканиг къастош, йешар, текстах кхета, кхечу тайпанийн текстех къасто Iема, интеллектуальни ойла йарца йешаран хьокъехь хиллачу дуьххьарлера синхаамашка йухахьажар.

Классийн предметийн жамIаш

5 класс:

- Россин кхидолчу къаьмнийн культуурешца йолчу диалоган контекстехь нохчийн къоман оздангаллин мах хадо таро лун нохчийн халкъан а, литературин а туйранийн, кицанийн проблематика билгалйаккхар, говзаршкахь Даймахках а, Iаламах а лаьцна чукъуйлу ойланехь нохчийн къоман культуриин а, оздангаллин а коьртачу мехаллех кхетар.

- Россин къаьмнийн культуриин контексташкахь нохчийн фольклоран а, литературин а, культуриин а хазнех йуьхьанцара сингар хилар, говзаршкахь доьзалийн мехаллашкахь къаьстачу нохчийн халкъан ламастех кхетам хилар;

- нохчийн халкъан амалх а, нохчийн меттан а, къамелан а башхаллех йуьхьанцара кхетам хилар;

- гIехьяжадечу хаттарийн буха гIехь фольклоран а, литературин а текстан маьIнин анализ йан хаарш хила; хьехархочун куьйгаллица хаттаршна жобпаш лучу форматехь историко-культуриин коментареш а, шен тексташ а кхолла, исбаьхьаллин искусствон говзарш кхечу искусствон говзаршна дуьхьалхитто а, шен пайдехь хин йолу говзарш харжа Iама.

- проектни-талламан гIуллакхаллин хьокъехь йуьхьанцара сингар хила, цуьнан жамIаш и дIадовзийта а, тайп-тайпана

информацин хьостанащца болха бан хаарш хила а.

6 класс:

- Кхидолчу тайп-тайпана къаьмнийн турпалаллин эпосца йолчу диалоган контекстехь нохчийн къоман оздангаллин мах хадо таро лун нохчийн иллин (эпически эшарийн), наьрт-аьрстхойн дийцарийн, туйьранийн а, нохчийн литературин проблематика билгалйаккхар, тематикин а, проблематикин а, вастийн а тIегIанехь царна йуккъехь зIе таса;
- Даймехкан Iаламах а, Даймахках а лаьцначу говзаршкахь нохчийн къоман синкхетаман коьрта культурин а, оздангаллин а мехаллаш йовзар;
- Даймахках а, нохчийн доьзалх а лаьцначу говзаршкахь Россин къаьмнийн культурийн контексташкахь нохчийн литературин меттиг къасто хууш хила.
- нохчийн къоман амалх, «йахь», «сий», «Даймохк безар», «баккхийнаш ларар», царах терра долу нохчийн къоман гIиллакх-оздангаллин координатех долу кхийолчу мехаллах а, нохчийн меттан а, ненан меттан къамелан хазнех йуьхьанцара кхетам хила,
- тIехьяжадечу хаттарийн йа кховдайечу плана буха тIехь фольклоран а, литературин а текстан маIнин анализ йан хаарш хила, хаттаршна жобпаш лучу форматехь историко-культурин коментареш а, шен тексташ а кхолла, поэтически текстан анализ йан а, турпалхочун амал къасто а, хьехархочун куьйгаллица, исбаьхьаллин искусствон говзарш кхечу искусствон говзаршна дуйхьалхитто а, шен пайдехь хин йолу говзарш харжа Iама.
- проектни-талламан гIуллакхалла дIадахьа йуьхьанцара говзалла хила, цуьнан жамIаш дIадовзийта а, тайп-тайпана информацин хьостанащца болха бан коьрта хаарш хила а, царна презентаци йан говзалла хила а.

7 класс:

- нохчийн халкъан эшарийн (исторически, лирически) проблематика билгалйаккха, ша-тайпана башхаллах кхета, нохчийн халкъан оздангаллин мах хадорехь нохчийн литературин фольклоран сюжеташ а, мукъамаш билгалбаха,
- Даймехкан Iаламах а, Даймахках а лаьцначу говзаршкахь нохчийн къоман синкхетаман коьрта культурин а, оздангаллин а мехаллаш йовзар;

- Даймахках а, нохчийн доьзалх а лаьцначу говзаршкахь Россин къаьмнийн культурийн контексташкахь нохчийн литературин меттиг къасто хууш хила.

- нохчийн къоман амалх а Даймохк ларбарх лаьцна йолчу говзаршкахь нохчийн патриотизман бухах а, доьналлех а, баккхийчеран проблемех а, нохчийн меттан а шатайпаналлех кхетам хила;

- кховдайечу плана буха тIехь фольклоран а, литературин а текстан маьIнин анализ йан хаарш хила, исбаьхьаллин текст йешархочунна, вайзаманхочунна авторо беш кхайкхам санна лара, турпалхойн васташ дустаран форматехь историко-культурин комментарий а, шен тексташ а кхолла, проблемин хаттаршна жьопаш дала, хьехархочун куьйгаллица исбаьхьаллин искусствон говзарш кхечу искусствон говзаршна дуьхьалхIитто а, шен пайдехь хин йолу говзарш харжа Iама.

- проектни-талламан гIуллакхалла дIадахьа хаа, цуьнан жамIаш дIадовзийта а, тайп-тайпана информацийн хьостанашца болха бан коьрта хаарш хила а, царна презентаци йан говзалла хила а.

8 класс:

- нохчийн халкъан оздангаллин мах хадо таро лун тайп-тайпана жанрийн говзарийн проблематика а, оздангаллин ша тайпа башхалла билгалйаккха, Даймехкан Iаламах а, Даймахках а лаьцначу говзаршкахь нохчийн къоман синкхетаман коьрта культурин а, оздангаллин а мехаллаш йовзар;

- Даймахках а, нохчийн доьзалх а лаьцначу говзаршкахь Россин къаьмнийн культурийн контексташкахь нохчийн литературин меттиг къасто хууш хила.

- нохчийн къоман амалх кхетам хила, нохчичо къоман синкхетам ларбеш хиларх а, кхиаран мур хала хиларх а, нохчийн поэзин маттах а кхетам хила;

- фольклоран а, литературин а текстан оздангаллин анализ йан хаарш хила, исбаьхьаллин текст йешархочунна вайзаманхочунна авторо беш кхайкхам санна лара, йаьржина историко-культурин комментарий а, эпизодан анализ йаран форматехь шен тексташ а кхолла, проблемин хаттаршна жьопаш дала, исбаьхьаллин искусствон говзарш кхечу искусствон говзаршна дуьхьалхIитто а, шен пайдехь хин йолу говзарш харжа Iама.

- проектни-талламан гIуллакхалла дIадахьа хаа, цуьнан жамIаш дIадовзийта а, тайп-тайпана информацийн хьостанашца болха бан коьрта хаарш хила а, царна презентаци йан говзалла хила а.

9 класс:

- проблематика къасто а, нохчин къоман оздангаллин идеалех болу кхетам кхиорхьама тайп-тайпана жанрийн а, муьрийн а говзариин эстетически шатайпаналлех кхета, исбаьхьаллин дешан материала тIехь нохчийн къоман синкхетаман коьртачу культурин а, оздангаллин а маьIнех кхета;

- Россин къаьмнийн культурийн контекстехь нохчийн литературин а, культурин а синьоздангаллин а, культурин-оздангаллин а мехаллех кхеташ хила;

- исбаьхьаллин говзаран кепан а, чулацаман цхьаалла ойла йеш тIеэцар, шен йешархочун ассоциацийн тIегIа дIахIоттор, исбаьхьаллин текстан эстетически анализ йан хаарш хила, исбаьхьаллин текст йаьржина историко-культурин коментареш а, тайп-тайпанчу форматехь йаран форматехь шен тексташ а кхолла, исбаьхьаллин искусствон говзарш дубьхьалхIитто а, ша а шен цIахь йеша говзариин гуо кхолла а, исбаьхьаллин литература йешаран перспективе йолу Iалашо къасто а;

- проектни-талламан гIуллакхалла кхочушдан, цуьнан жамIаш дIадовзийта а, тайп-тайпана информацийн хьостанащца болха бан коьрта хаарш хила а, царна презентаци йан говзалла хила а.

9 классан арахецархочунна хаьа:

1. Говзаран тема а, коьрта ойла а, коьрта Iоттабаккхам а къасто (5-6 классаш);

2. Сюжет йухайийца, фабула йаккха, йухайийцаран тайп-тайпана гIирсех пайдаэца а (5-6 классаш), композицин башхаллаш билгалйаха а(6-7 классаш);

3. Персонажаш-турпалхойн амалийн сурт хIотто, церан дустаран башхаллаш йало (5-6 классаш), персонажийн система мах хадо (6-7 классаш);

4. Йаздархочун кхоллараллин амалца богу коьрта гайтаран-исбаьхьаллин гIирсаш лаха, церан исбаьхьаллин функцеш билгалйаха (6-7 классаш), йаздархочун меттан а, хотIан а башхаллаш къасто (8-9 классаш);

5. Исбаьхьаллин говзаран жанрийн, тайпанийн специфика билгалйаккха (7-9 классаш);

6. Говзариин оздангаллин-философин а, йукьараллин-исторически а, эстетически а проблематикех гар кхето (8-9 классаш);

7. Говзаршкахь исбаьхьаллин элемента къасто а, царна йукъара уьйр гучайаккха а (5-7 классаш); тайп-тайпана жанрийн литературин говзарийн анализ йан (8-9 классаш);
8. Турпалхошца а, хиламашца а йолу авторан йукъаметтиг билгалйаккха (хIора классехь шен тIегIане хьаьжжана);
9. Кобртачу теоретикин-литературин терминех а, кхетамех а пайдаэца (хIора классехь – оцу классехь Iамийнчу терминех пайдаэца хаар);
10. Исбаьхьаллин говзаре йолу шен йукъаметтиг дIахайта; шена хетачун аргументаци йан (хIора классехь – шен тIегIане хьаьжжана);
11. ХIиттийнчу хаттаршна шуйра барта йа йозанан жоп дала (хIора классехь - шен тIегIане хьаьжжана), дешаран дискуссеш дIаьахьа (7-9 классаш);
12. Сочинени, эссе, хьалхе кхайкхийнчу литературин йа публицистикин тема леринчу проектана материал лаха, карийна информацех пайдаэца (хIора классехь – шен тIегIане хьаьжжана);
13. Исбаьхьаллин литературин говзарш исбаьхьа йеша, говзаре йолу шен йукъаметтиг а дIа а гойтуш (5-9 классаш);
14. Дешаран хаамийн хьаьрмехь оьшург лаха хаа (7-8 классаш) энциклопедешца, дошамашца, справочникашца, леринчу литературица болх бан (8-9 классаш), библиотекин каталогех, библиографически гойтургех, Интернет лахаран системех пайдаэца (хIора классехь – шен тIегIане хьаьжжина).

5 класс

Дешаран курсан дакъа	Сахьтийн барам	Кхоллараллин белхаш
Халкъан барта кхолларалла	13	1
Литературин туйра	10	
Исбаьхьаллин литература	32	3
Литературни теори	4	
Классал араьхара дешар	3	
Карладаккхар	2	
Дерриг	64	4

6 класс

Дешаран курсан дакъа	Сахьтийн барам	Кхоллараллин белхаш
Халкъан барта кхолларалла	13	1
Исбаьхьаллин литература	39	5
Литературни теори	3	
Классал арахьара дешар	4	
Карладаккхар	3	
Дерриг	62	6

7

класс

Дешаран курсан дакъа	Сахьтийн барам	Талламан кхоллараллин белхаш
Халкъан барта поэзи	13	1
Исбаьхьаллин литература	40	3
Литературин теори	4	
Классал арахьара дешар	5	
1 амийнарг арладаккхар	2	
Дерриг	64	4

8

класс

Дешаран курсан дакъа	Сахьтийн барам	Талламан кхоллараллин

		белхаш
Мотт бацахь, къам а дац	1	
Исбаьхьаллин литература	51	4
Литературин теори	3	
Классал араьхьара дешар	6	
Дешархоша шаьш хаьржина произведенеш йийцаре йар.	1	
Карладаккхар	2	
Дерриг	64	4

9

класс

Дешаран курсан дакъа	Сахьтийн барам	Кхоллараллин белхаш, тестировани
Нохчийн халкъан барта кхолларалла	17	1
Йоза а, исбаьхьаллин литература а кхоллайалар	3	
Къоман исбаьхьаллин литература йолийнарш	6	2
Исбаьхьаллин литература	36	2
1амийнарг т1еч1аг1дар.	1	
Дерриг	63	5

5-

чу классан нохчийн литературин тематикин планировани.

№	Урокан тема	Сахьт	1аморан коьрта кхетам
1	Книга-хьан доттаг1! Нохчийн халкъан барта кхолларалла.	1	Стенах олу халкъан барта кхолларалла. Муьлха жанраш йог1у цу йукъа дийцар. Литературо а, фольклоро а дахар исбаьхьаллица гайтар.
2	Туьйранаш. Тамашийна олхазар.	1	Туьйранан чулацам а, коьрта турпалхой а бовзийтар. Адаман 1аламца йолу уьйр халкъо боккхачу безамца йийцар. Турпалхой кьинхетаме а, догдика а, хьанал а хиларан маь1на довзийтар.
3	Туьйра. «Кхо ваша».	1	Туьйранахь ден весет кхочушдарна т1ехь вежарийн дика а, ледара а амалш гайтаран башхалла. Сонталла а, куралла а йемалйар, майралла а, хьуьнаре хилар кьобалдар.
4	«Кхо ваша». Жимачу вешин хьуьнарш.	1	Жимачу вешин хьуьнарш а, цо 1аламан ницкъашна т1ехь толам баккхар а гайтар. Жимачу вешин кхетам а, хьекьал а, майралла а хилар гайтар.
5	Туьйра. «Барзо 1ахарца мохк кьовсар»	1	Туьйранан чулацам а, коьрта турпалхой а, церан г1иллакх – амалш: кьиза, сутара, сонта, борз, х1илла долу цхьогал, г1ийла миска 1ахар а, тешаме, майра ж1аьла а, дахар адаман дахарх тардина гайтар а.
6	Туьйра. «Кхо ваша а, саьрмак а.»	1	Адаман 1ер – дахарх лаьцна туьйра. Туьйранахь

			ден весет кхочушдан дезаш хилар ч1аг1дар, и т1е ца лоцуш верг йемалвар.
7	Туйра.«Добшуш хилла к1ант».	1	Туйранан чулацам а, коьрта турпалхой а, церан г1иллакх – амалш а. К1антана гина хало а, цуьнан маь1на а. Нуьцкьалчу паччахьан кьизалла гайтаран башхалла. Туйранан турпалхо хьекьалца, доьналлица шена хьалха х1уьттучу халонех чекхвалар гайтар. Догдикалла кьобалдар, харцо, кьизалла йемалйар.
8	«Добшуш хилла к1ант» туйранах лаьцна.	1	«Добшуш хилла к1ант» туйранах лаьцна кхетам балар.
9	Кицанаш.	1	Кицанаш ирачу кхетамца х1иттийна, доца аларш хилар. Кицанашкахь халкьан хьекьал а, бакьдерг а гайтар. Кицанаш тайп-тайпана хилар: Даймахкахь а, кьинхьегамех а, адамийн амалх, доттаг1аллех а лаьцна.
10	Х1етал-металш.	1	Х1еталш – металша х1оттош долу говза сурт. Халкь к1орггера тидам болуш хилар гайтар. Х1етал–метал х1уманийн билгалонаш йустарца а, тера хиларца а кхоллар (цхьаьна йог1у х1уманаш, хиламаш.
11	Саидов Билалан дахар а, кхолларалла а.	1	Йаздархочух лаьцна боьца хаамаш. «Майра к1ант Сулима» - литературни, стихотворни кепехь йаздина туйра хилар гайтар.

12	Саидов Б. «Майра к1ант Сулима».	1	Къиза Содий, майра к1ант Сулимий. Церан васташ а, амалш а. Туьйранахь 1аламан а, дийнатийн а суьрташ гайтаран башхалла. Хъаналчу кьинхъегаман маъ1на гайтар а, хьоладайн писалла а, йамартло а йийцар.
13	«Майра к1ант Сулима» туьйранахь Сулимин хьуьнарш гайтар.	1	Адамийн деган дикаллийн, оздагаллийн, кьинхетаме хиларрий хастор. Туьйранан мотт. Халкъан барта кхоллараллин 1аткъам. Поэтичность а, васташ къеггина хилар а.
14	Майра к1ант Сулима» Содин васт.	1	Къиза Содий, майра к1ант Сулимий. Церан васташ а, амалш а. Туьйранахь 1аламан а, дийнатийн а суьрташ гайтаран башхалла. Хъаналчу кьинхъегаман маъ1на гайтар а, хьоладайн писалла а, йамартло а йийцар. Адамийн деган дикаллийн, оздагаллийн, кьинхетаме хиларрий хастор. Туьйранан мотт. Халкъан барта кхоллараллин 1аткъам. Поэтичность а, васташ къеггина хилар а.
15	Жам1 даран урок.	1	Хаарш таллар.
16	Классал арахъара дешар. «Хъекъал долу йо1 а, кхелахо а.»	1	Туьйранаш-нохчийн барта кхоллараллехь коьртачу,уггаре мехалчу произведенийн цхъа тайпа. Даймохк безар,иза 1алашбар,вовшашца барт хилар,кхечу къаьмнашца доттаг1аллин уьйраш лелор,халкъан,мехкан г1уллакхана т1ера хилар

			ч1аг1дар. Къонахалла,обздангалла, къинхетамалла, адамийн сий лардар туьйранашкахь кхайкхор.
17	Мусаев М. «Ц1ен маьхьси».	1	Йаздархочун дахарх лаьцна боцца хаамаш бовзийтар. Туьйранан чулацам а, коьрта турпалхой а, церан амалш а йийцаре йар.
18	«Ц1ен маьхьси». Цхьогало барзана бина бекхам.	1	Берзан а, цхьогалан а вовшашца йолу хьаг1–гамо гайтар. Берзан йамарт ойланаш мекарчу цхьогало кхочуш ца хилийтарх лаьцна дийцар. Хьекьал, йамартлонал, тешнабежкал, сонталел тола дезаш хиларан ойла ч1аг1йар.
19	Гацаев С. «Чкъоьрдиг».	1	Йаздархочух лаьцна боцца хаамаш бовзийтар. Туьйранан чулацам а, коьрта турпалхой а бовзийтар.
20	«Чкъоьрдиг» Чкъоьрдиган толамаш.	1	Чкъоьрдига ша – шена т1ехь баьккхина толам гайтар. Цу шиннан къовсам гайтаран башхалла. Х1илла сонталлал а толар. Йаздархочун туьйра халкъан барта кхоллараллин туьйранца цхьаьнадог1уш хилар.
21	Исмаилов А. «Бирдолаг».	1	Йаздархочух лаьцна боцца хаамаш. «Бирдолаг» - философски жанрехь долу туьйра довзийтар. Льман пачхьалкх, оцу пачхьалкхехь долу г1иллакхаш, акхарошна а, олхазаршна а, йакьахь йолу къизалла гайтар.
22	«Бирдолаг»Туьйранан маь1на.	1	уьйранахь г1ийланиг, ка-м1ара а, ира церг а йоцург

			ницкъ болчо х1аллакйеш хилар, цаьргахь г1ело латтор. Лобман олалла дожоран маь1на гайтар.
23	Изложенина кечам бар.	1	Дозуш долу къамел кхиор. изложенина кечам бар.
24	Изложени.«Ненан б1аьрхиш».	1	Адаман куц-кеп, цуьнан лелар гойтуш йолу дийцаран текстийн йуьззина изложенеш йазйан 1амор.
25	Бадиев С. «Зайнди»	1	Йаздархочун дахарх лаьцна боцца хаамаш. Дийцарехь вайнехан хьалхалера 1ер – дахар гайтар.
26	«Зайнди»дийцарехь Зайндин васт.	1	Зайндин г1ийла, меца бералла. Арухин а, Зайндин а вовшашца йолчу йакъаметтигах лаьцна дийцар.
27	М. Мамакаев «Баппа»	1	Йаздархочун дахарх лаьцна боцца хаамаш балар. Дийцарехь хьалхалерчу заманехь адамийн 1ер – дахарх лаьцна дийцар. Дийцаран чулацам а, коьрта турпалхой а бовзийтар.
28	«Баппа» дийцаран маь1на.	1	Дийцарна иштта ц1е тилларан маь1на а, меттан исбаьхьаллин башхаллаш а гайтар.
29	Мамакаев 1. «Садаьржаш».	1	Йаздархочун дахарх лаьцна боцца хаамаш. Стихотворенехь аьхкена 1уьйренан поэта х1оттийна исбаьхьа сурт. Аьхкена 1уьйренан аьхналла а, хазалла а гайтар. Поэтан айаме дог–ойла а, 1аламе болу безам а гайтар.
30	Классал арахьара дешар. Бадиев С. «Кемсаш».	1	«Кемсаш» дийцаран чулацам бовзийта.

31	Жам1 даран урок.	1	Хаарш таллар.
32	Сулаев М. «Ламанан хи».	1	Йаздархочун дахарх лаьцна боцца хаамаш. Ламанан охьадог1у хи автора исбаьхьаллица гайтар. Поэта шен ирс Даймахках д1аййна ларар а, Даймохк х1ордах тарбеш гайтар а.
33	Гайсултанов 1. «Кегий йийсарш»	1	Йаздархочун дахарх лаьцна боцца хаамаш. Повестехь нохчий,обрсийн паччахьан эскар кьийсамехь дуьхь-дуьхьал латтаро церан дегнашкахь вовшашка цабезам кхуллуш хилар гайтар.
34	«Кегий йийсарш».Повестан коьрта турпалхойн васташ.	1	Николай Раевскийс т1е а лаьцна,кхийнчу нохчочун Александр Чеческийн кхоллам гойтар. Нохчийчуьра т1еман алонгара д1авигина к1ант Н.Раевскийн доьзалехь кхиар.Московски университет чекх а йаьккхина, лакхара образовани а,культура а йолуш волчу Александр Чеченскийс шен хенан т1еман говзалла караерзор.
35	Сочиненина кечам бар.	1	Сочиненина кечам бар.
36	Сочинени «Даймохк»	1	Дозуш долу кьамел кхиор.Шайна хетарг йаздар.
37	Сулейманов А. «Борз йу уг1уш»	1	Стихотворенехь гайтинчу 1аламан суьртан маь1на. Онда наж а, марг1алан синтарш а гайтаран башхалла. Дахар лардан а, тодан дезаш хилар а

			ч1аг1дар.
38	Муталибов Зайндин дахар а,кхолларалла а.	1	Йаздархочух лаьцна боцца хаамаш. Вайн махкахь деха къаьмнаш бертахь,вовшийн лоруш дехаш хилар гайтар.
39	Муталибов З. «Доттаг1алла».	1	«Доттаг1алла»дийцаран коьрта чулацам бовзийтар.
40	Саракаев Хьамзатан дахар а, кхолларалла а.	1	Йаздархочун дахарх лаьцна боцца хаамаш. Лаьтте, кьинхьегаме безам кхиор. Йалта кхиоран халонех лаьцна дийцар а, кьинхьегаман мах хадор а.Дешархой кьинхьегам безаш кхиорехь дийцаран маь1на.
41	Саракаев Хь. «Баьпкан чкьуьйриг».	1	«Баьпкан чкьуьйриг» стихотворенин коьрта чулацам а, маь1на а довзийтар.
42	Ахматова Р. «Лийрбоцуруш».	1	Поэтессин дахарх лаьцна боцца хаамаш бовзийтар. Халкъ маьрша, парг1ат, ирсе дахийтархьама, шайн синош, ца кхоош эгначийн сий дан дезаш хилар гайтар. Оцу к1енташа шаьш йуьхьар лаьцначу некъа т1ехь, царах масал оьцуш, уьш цкъа а биц ца беш, вай даха дезаш хилар ч1аг1дар.
43	Ахмадов 1. «Кьонахалла».	1	Йаздархочун дахарх лаьцна боцца хаам. Дийцаран чулацам а, коьрта турпалхой а бовзийтар.
44	«Кьонахалла» дийцаран коьрта турпалхой а, церан васташ а.	1	Дийцаран чулацам а, коьрта турпалхой а. Аьстамар а, Тимар а, церан вовшашца йолу йакьаметтиг

			гайтар. Тимара йинчу ойланех лаьцна дийцар, кланта шегара йаьлла ледарло длайоккхуш гайтинчу хьуьнарх лаьцна дийцар.
45	Арсанукаев Ш. «Баьпкан йуьхк».	1	Поэтан дахарх лаьцна боцца хаамаш. Стихотворенин чулацам а, маьлна а. Баьпкан сий а, пусар а даран ойла кхиор.
46	Кагерманов Д. «Доттаг1алла».	1	Поэтан дахарх лаьцна боцца хаамаш. Муьлш бу дийцаран коьрта турпалхой хаар.
47	«Доттаг1алла» дийцаран чулацам а, маьлна а.	1	Дийцаран турпалхой ц1ена а, сирла а ойланаш йолуш а, диканиг дан а, воккханиг лара а, цуьнан г1уллакхе хьажа а кийча болуш хилар гайтар. Кхеран накьостера йаьлла ледарло а, доттаг1аша иза шайх д1ахерваран маьлна а. Воккхачуьнан сий – ларам бан безаш хилар т1еч1аг1дар.
48	Окуев Ш. «Сан хьоме Нохчийчоь».	1	Поэтан дахарх лаьцна боцца хаамаш. Хьомечу махке болу шен бакъ безам муьлхачу дешнашца гатина поэта хаар.
49	Дешархоша шаьш ешна произведенеш йийцаре йар.	1	Шаьш йешна произведенеш йийцаре йар. Произведенеш йазйинчу йаздархойх лаьцна дийцар.исбаьхьаллин турпалхойн суьрташ дажкар.
50	Сочинени «Б1аьсте».	1	Дозуш долу кьамел кхиор.Сочинени йазйан кечам бар.
51	Сочинени «Б1аьсте».	1	Сочиненин коьрта ойла билгалйаккха хаар, иза

			кхочушйеш ала дезарг хаар; массо а сочиненин дакъа вовшашца доьзна хилар, хила деза дешнаш а карош, нийса предложенеш х1иттор, и дерриге а кхочушдеш, пунктуаци ларйар.
52	1амийнарг карладаккхар.	1	1амийнарг карладаккха,т1еч1аг1дар.
53	Жам1 даран урок.	1	Хаарш таллар.
54	Классал арахъара дешар Берсанов Х.-А. «Берзалой».	1	Поэтан дахарх лаьцна боцца хаамаш.« Берзалой »дийцаран чулацам а, коьрта турпалхой бовзийтар.
55	Сатуев.Хь. «Лаьмнийн къоналла»	1	Йаздархочун дахарх лаьцна боцца хаамаш бовзийтар. Автора х1оттош долу б1аьстенан лаьмнийн сурт. 1аламан хазалло адамийн дог – ойла айар, дагчохъ хаза сатийсамаш кхоллар а. Поэта 1аламе, лаьмнашка болу к1орггера шен безам гайтар.
56	Махмаев Ж. «Буйсанна г1улчаш»	1	Йаздархочух лаьцна боцца хаамаш. Произведени т1ехъ берийн дахарх а, экскурсе даханчохъ цара лелийначух а лаьцна дийцар.
57	«Буйсанна г1улчаш»дийцаран коьрта чулацам а, маь1на а.	1	Дийцаран коьрта турпалхой а, авторна церан амалш а, вовшашца йолу йакъаметтиг а дика йевзаш хилар гайтар.
58	Рашидов Ш. «Т1амна дуйхьал довла».	1	Поэтан дахарх лаьцна боцца хаамаш. Стихотворенехъ т1еман тема. Т1амна дуйхьала

			поэта ойу дера аз. Машар ларбарехъа, т1амна дуьхъал кыйсам латторехъа поэта бен кхайкхамаш бийцаре бар.
59	Бексултанов М. «Цакхетта хестор»	1	Поэтан дахарх лаьцна боцца хаамаш. Дийцаран чулацам а, коьрта турпалхой бовзийтар.
60	«Цакхетта хестор» дийцаран чулацам а, маь1на а.	1	Дийцаран чулацам схьабийцар. 1аламан исбаьхъаллин аматаш гойту суьрташ дахкар.
61	Изложенина кечам бар.	1	Изложенина кечам бар.
62	Изложени. «Г1иллакх».	1	Адаман куц-кеп, бедар, цуьнан лелар гойтуш йолу дийцаран текстийн йуьззина изложенеш йазйан 1амор.
63	Хатуев 1. «Аьрзунан илли»	1	Поэтан дахарх лаьцна боцца хаамаш. Дуьнент1ехъ даха кхоьллинчу адаман мах беа хилар а, и дахар лардан дезаш хиларан ойла кхиор. Вайх х1ора а массаьрца дог – мерза, ийна хиларе сатуьйсусш поэта бен кхайкхамаш. Дайн ц1ена г1иллакх, йахъ, кхерчара ц1е санна, даима 1алашдан дезаш хилар ч1аг1дар. Стихотворенин говза мотт а, мукъаме хилар а.
64	Амаев В. «Малх чубаре хьобжура иза»	1	Поэтан дахарх лаьцна боцца хаамаш. Дийцар т1ехъ Сталинан кьизаллин политика бахъана долуш нохчийн халкъо махках доккхуш лайна бала а,

			т1екхуьучу т1абхьенан х1аллакдина бералла гайтар.
65	«Малх чубаре хьобжура иза» дийцарехь Селаман васт.	1	Дийцаран чулацам схьабийцар. К1ентан а, ненан а васташ гайтар.
66	Дешархоша шаьш йешна произведенеш йийцаре йар.	1	Шаьш йешна произведенеш йийцаре йар. Произведенеш йазйинчу йаздархойх лаьцна дийцар.исбаьхьаллин турпалхойн суьрташ дажкар.
67	1амийнарг т1еч1аг1дар.(Тест)	1	Хаарш талла.
68	Жам1даран урок.	1	Дешаран шарахь 1амийнарг карладаккхар, т1еч1аг1дар.

6-

чу классан нохчийн литературин тематикин планировани.

Раг 1	Урокан тема	Сахьт	коьрта кхетамашший, хааршший
1.	Халкъан барта кхолларалла.	1	Литературо а, фольклоро а дахар исбаьхьаллица гайтар. Туьйранашый, иллешший, киданашший, х1етал – металшший, наьртех долу дийцаршший халкъан барта кхоллараллин исбаьхьа хазна хилар. Халкъан барта кхоллариллин жанраш. Фольклор ширачу заманахь халкъан дешан говзанчаша кхоллар. Барта произведенешкахь халкъан ойланашший, амалшший, сатийсамашший гайтар.

2.	«Эвтархойн Ахьмадан илли». Эвтархойн Ахьмадан а, оьрсийн клентан вовшахкхетар.	1	Иллехь доттагIаллин тема гайтар. Эвтархойн Ахьмад – халкъана дукхавезаш волу турпалхо хилар билгалдаккхар. Цуьнан къонахалла, оздангалла йийцаре йар. Эвтархойн Ахьмадан а, гIалгIазкхин а йукьаметтигаш гайтар.Илли тIехь къьамнашна йуккъехь доттагIаллин уьйраш чIагIйаре кхайкхар.
3.	Эвтархойн Ахьмадан иллех лаьцна.	1	Эвтархойн Ахьмадан иллех лаьцна кхетам балар.
4.	«Таймин Биболатан илли».	1	Илли тIехь тешаме доттагIалла, доьналла, майралла, вовшашца лераме хилар гайтар. Таймин Бийболат а, Мадин Жьаммарза а. Иллин кхетош – кхиоран маьIна. Меттан башхаллаш.
5.	Иллех а, церан исбаьхьаллин билгалонех а.	1	Иллех а, церан исбаьхьаллин билгалонех а лаьцна кхетам балар.
6.	Наьрт-эрстхойн паччахь Наураз.	1	Наураззий, цуьнан накьостий ГIаьлий, ГIерий. Наьрт – эрстхойшца нохчийн хилла къийсам а, царна тIехь толам баккхар а. Халкъан дийцаран патриотически маьIна довзийтар.
7.	Ницкъ болу Солса.	1	Барта кхоллараллехь цхьа бIаьрг болчу наьртех лаьцна дийцарш. Солсин майралла, кхетам а. Цо гайтина хьуьнар. Цхьа бIаьрг болчу наьртан къизалла а, сонталла а.Эпитеташ йалоран башхаллаш. Васташкахула амалш гайтар.
8.	Гермчигара наьрташ.	1	Наьрташ баьхна меттигаш. Ширачу заманахь наха наьрташца латтийна къийсам. Йоккха стаг кхетам болуш хилар. Наха наьрташна тIехь толам баккхар.

9.	Наьрт-эрстхой кхерор.	1	Халкъан дийцар тӀехь гайтина зама. Наьрт – эрстхоша йуьртахошна тӀехь лагтийна лазап. Мискачу стага наьрт – эрстхошна тӀехь баьккхина толам.
10.	Дешархоша баккхийчаьргара шайна хезна долу наьрт-аьрстхойх лаьцна долу дийцарш, туйранаш.	1	Дешархоша баккхийчаьргара шайна хезна долу наьрт-аьрстхойх лаьцна долу дийцарш, туйранаш дийцаре дар.
11.	Ӏамийнарг тӀечӀагӀдар.	1	Дешархойн хаарш таллар.
12.	Гайсултанов Ӏумаран кхолларалла.	1	ЙӀаздархочун дахарх лаьцна боцца хаамаш бовзийтар.
13	Гайсултанов Ӏ. «Нийса кхиэл».	1	ЙӀалхочо, къеданах кеч а велла, харцо эшош, миска стаг толош кхел йар. Дийцар тӀехь нийсо харцонал тола йезаш хилар чӀагӀдар. Дийцаран маьӀна. Халкъан барта кхоллараллица дийцаран йолу уьйр гайтар.
14.	БаснӀа жанрах лаьцна.	1	БаснӀа жанрах лаьцна кхетам балар.
15	Гайсултанов Ӏ.«Барзо амалш ца хуьйцу».	1	Баснин чулацам а, коьрта турпалхой а. Адамашкахь нислуш долу сакхташ гучудахар. Баснин маьӀна а, меттан башхаллаш а.
16	«Барзо амалш ца хуьйцу» баснех лаьцна.	1	«Барзо амалш ца хуьйцу» баснех лаьцна кхетам балар.
17	Классал араьхара дешар «МадинЖаьммирзин, Таймин Биболатан	1	«МадинЖаьммирзин, Таймин Биболатан илии». Иллех а, церан исбаьхьаллин билгалонех алаьцна кхетам балар.

	илли ».		
18	Сатуев Хьусейнан кхолларалла. Баснйа «Ломмий, цхьогаллий».	1	Йаздархочун дахарх лаьцна боцца хаамаш бовзийтар. Баснин кхетош – кхиоран маьлна довзийтар. Персонажийн амалш гайтаран башхалла. Диологан башхаллаш йовзийтар.
19	Басни таллий вай.	1	Баснех лаьцна кхетам балар.
20	Гадаев М-С. Стихотворени. «Дарта».	1	Йаздархочух лаьцна боцца хаамаш. Поэта ламанан олхазаран кхоьллина говза сурт. Цхьана хенахь турпалчу тлемашца хло этлош лелла, добналла долу олхазар глорасиз хилла, клелдисар поэтан лазамечу дагах хьакхалуш хилар гайтар.
21	Ошаев Халидан дахар а, кхолларалла а.	1	Йаздархочух лаьцна хаамаш.
22	Ошаев Х.«Чайра».Дийцар.	1	Дийцаран чулацам а, маьлна а. Бехк боцуш махках ваьккхинчу Мохьмада шен бералла длаихначу меттигашка кхача сатийсарх а, шен лаам цо кхочушбарх а лаьцна дийцар. Дай баьхначу лаьтте, винчу махке болу цуьнан клорггера безам гайтар.
23	«Чайра» дийцарх лаьцна.	1	«Чайра» дийцарх лаьцна кхетам балар.
24	Литературин произведенин турпалхочух лаьцна.	1	Литературин произведенин турпалхочух лаьцна кхетам балар.
25	Мамакаев Гаьрбин колларалла.	1	Йаздархочун дахарх лаьцна боцца хаамаш бовзийтар.

26	Поэмех лаьцна.	1	Поэмех лаьцна кхатам балар.
27	Мамакаев I. Поэма «Дагалецамаш».	1	Поэтан шен хилла бералла хIинцалерчу кегийрхойн бераллица дустар. Йуьртан дахарехь диканехьа хилла хийцамаш гайтар. Авторан Терке, шен мехкан Iаламе болу безам. Пейзажах болу кхетам шорбар.
28	Классал арахьара дешар .Бексултанов М. «Генара а,гергара а денош».	1	Йаздархочун дахарх лаьцна боцца хаамаш бовзийтар. Дийцаран чулацам а, маьIна а довзийтар.
29	Сайдуллаев Хьасанан кхолларалла, поэма «Ненан бIаьрхиш».	1	Йаздархочун дахарх лаьцна боцца хаамаш. Поэми тIехь ширачу заманахь вайнехан хилла дахар, гIиллакхаш гайтар. Коьртачу турпалхочун кьонахалла, обздангалла. Махкана тIе бохам беача кьонахалла, майралла гайтар сийлахь хилар чIагIдар.
30	«Ненан БIаьрхиш». Дегий, нене деана во.	1	Илланчин васт, цуьнан маьIна довзийтар. Поэмин халкъан барта кхоллараллица йолчу уьйрах, меттан исбаьхьаллех а лаьцна кхетам балар.
31	Пейзажах лаьцна.	1	Пейзажах лаьцна кхетам балар.
32	Сочинени «Нана».	1	Сочинени йазйан кечамбар.
33	Сочинени «Нана».		Дозуш долу кьамел кхиор. Сочиненин коьрта ойла билгалйаккха хаар, иза кхочушйеш ала дезарг хаар; массо а сочиненин дакъа вовшашца доьзна хилар, хила деза дешнаш а карош, нийса предложенеш хIиттор, и дерриге а кхочушдеш, пунктуаци ларйар.

34	Сулаев Мохьмадан дахар а, кхолларалла а стих «К1анте»	1	Йаздархочун дахарх лаьцна боьца хаамаш бовзийтар. Дайн оьзда г1иллакхаш лардеш, собаре, тешаме волуш, йохьах, оьздангаллех ца вухуш халонех чекхвала кийча х1ора а к1ант хила везаш хилар ч1аг1дар.
35	Эдилов Х. «Ненан безам»	1	Йаздархочун дахарх лаьцна боьца хаамаш. Хьозанан а, цуьнан жимачу доьзалан а поэта йоккхачу исбаьхьаллица х1оттийна говза сурт. 1аламан дахарна т1е кьизаллин куьйгаш кхийдор кьобал ца дар. Поэтан 1аламе болу безам а, кьиза х1аллакбинчу хьозанан доьзалх цуьнан дог лозуш хилар а.
36	Ахмадов Гумаран дахар а, кхолларалла а.	1	Йаздархочун дахарх лаьцна хаамаш.
37	Ахмадов I. «Воккха дада».	1	Дийцаран коьрта чулацам бовзийтар.
38	Классал араьара дешар. Саракаев Хь. « Ширачу г1опехь».	1	Повестан коьрта ма1на а, чулацам а бовзийтар.
39	Айдамиров А. «Вина мохк».	1	Йаздархочун дахарх лаьцна боьца хаамаш. Стихотворенин чулацам а, маь1на а. Поэтан винчу меттиге, Даймахке болу догц1ена безам. Даймехкан беркатечу ницкъах тешаш хилар, шен ирс Даймахкаца доьзна хилар ч1аг1дар.

40	«Вина мохк»стихотворених лаьцна.	1	«Вина мохк» стихотворених лаьцна кхетам балар.
41	Эпитетах лаьцна кхетам.	1	Эпитетах лаьцна кхетам кхетам балар.
42	Сочинени «Сан Даймохк»	1	Сочинени Йазйан кечам бар.
43	Сочинени «Сан Даймохк»	1	Дозуш долу къамел кхиор. Сочиненин коьрта ойла билгалйаккха хаар, иза кхочушйеш ала дезарг хаар; массо а сочиненин дакъа вовшашца доьзна хилар, хила деза дешнаш а карош, нийса предложенеш х1иттор, и дерриге а кхочушдеш, пунктуацци ларйар.
44	Ахматова Р. «Ма хала ду цунах кхета».	1	Йаздархочун дахарх лаьцна боьца хаамаш. Авторан шен махке, цуьнан исбаьхьчу 1аламе болу бакъ безам. Поэтессин айаме дог – ойла а, аьхна синхаамаш а стихотворенехь гайтаран башхалла.
45	«Ма хала ду цунах кхета» стихотворених Лаьцна.	1	«Ма хала ду цунах кхета» стихотворених Лаьцна кхетам балар.
46	Саракаев Хьамзатан дахар а, кхолларалла а.	1	Йаздархочун дахарх лаьцна хаамаш.
47	Саракаев Хьамзат «Ирсе б1аьрхиш».	1	Дийцаран чулацам а, коьрта турпалхой а. Дийцар т1ехь жима бер долуш дуьйна вайна хилла к1ант карийначу ненан йоккхайер гайтар. Ненан шен доьзалхоче болу безам мерза, боккха а, аьхна а хилар ч1аг1дар.

48	Классал арахъара дешар Саидов С-С. «Мажделла кехатан цуьрг».	1	Йаздархочун дахарх лаьцна боцца хаамаш. Поэтан дахарх лаьцна боцца хаамаш.
49	Арсанукаев Ш. «Мохкбегор».	1	Йаздархочун дахарх лаьцна боцца хаамаш бовзийтар. Стихотворенехь мохкбегоран говза сурт х1оттор. Махке деанчу вонна дуьхьалвала кийча волчу лирически турпалхочун ойланаш йовзийтар.
50	Окуев Ш. «Б1аьсте»	1	Йаздархочун дахарх лаьцна боцца хаамаш. Поэта говзачу маттаца б1аьстенан 1аламан сурт а, цуьнан хазалла а, исбаьхьалла а гайтар. Йаздархочун 1аламе болу бовха безам, авторан ойланийн айам бовзийтар.
51	Кибиев Мусбек «Меттан сий».	1	Йаздархочун дахарх лаьцна боцца хаамаш. Ненан мотт беа а, сийлахь а ларар, и къоман куьзга а дина д1ах1отто безаш хилар ч1аг1дар. Нохчийн мотт ц1армат буьйцуш, сийсазбеш берш йемалбар. Меттан сий лардан дезаш а, мотт ларам барца кхала безаш а хилар гайтар.
52	Дикаев М. «Къинхетаме Нохчийчобь»	1	Поэтан дахарх лаьцна боцца хаамаш. Б1ешерашкахь парг1атонехъа, маршонехъа къийсам латтийначу доьналлин Нохчийчобьнах дозалла дар. Поэтан шен Даймахке, халкъе болу хьанал безам.
53	Рашидов Шах1ид «Ломара ц1е» стихотворени.	1	Поэтан дахарх лаьцна боцца хаамаш. стихотворенин коьрта чулацам бовзийтар.

54	Мамакаев Э. «Х1орд».	1	Поэтан дахарх лаьцна боцца хаамаш. стихотворенин коьрта чулацам бовзийтар. Шера йеша 1амор.
55	Классал араьхара дешар. Рашидов Ш. «Пондаран аз».	1	Поэтан дахарх лаьцна боцца хаамаш.
56	Махмаев Ж. «1аьржачу баьпкан йаьхк».	1	стихотворенин коьрта чулацам бовзийтар. Шера, интонацица еша 1амор.
57-	Нунуев Саид-Хьамзатан дахар а, кхолларалла а.	1	Поэтан дахарх лаьцна хаамаш.
58	Нунуев С-Хь. «Хьайбаха».	1	Сталинан омра кхочушдеш вайнах махках бохучу хенахь ламанан к1отаршкахь НКВД-н хьадалчаша лелийна инзаре г1уллакхаш довзийтар.Нуьцкъала Хьайбаха схьабалийна нохчий къизаллица х1аллакбарх лаьцна дийцар.
59	Яхьяев Лечин дахар а, кхолларалла а.	1	Поэтан дахарх лаьцна хаамаш.
60	Яхьяев Л.«Даркеш».	1	Дийцаран коьрта чулацам бовзийтар. Дийцаран коьрта чулацам схьабийца 1амор.
61	Бексултанов Мусан дахар а, кхолларалла а.	1	Йаздархочун дахарх лаьцна хаамаш.
62	Бексултанов М. «Некълацар».	1	Дийцар т1ехь кегийрхошна дайн ламасташ, обзда г1иллакхаш дицдаларан хьелаш гайтар. Дайшкара схьадог1у обзда г1иллакхаш ширдала, дицдала тарлуш цахилар ч1аг1дар.
63	Литературан турпалхочух а, сйажетах а, композицех а лаьцна.	1	Литературан турпалхочух а, сйажетах а, композицех а лаьцна кхетам балар.
64	Ахмадов Мусан дахар а, кхолларалла а.	1	Йадархочун дахарх лаьцна хаамаш.

65	Ахмадов М. «Телефон».	1	Дийцаран коьрта чулацам бовзийтар.
66	Яралиев ЙА. «Кад».	1	Йаздархочун дахарх лаьцна боцца хаамаш. стихотворенин коьрта чулацам бовзийтар. Шера, интонацица йеша 1амор.
67	«Кад» стихотворених лаьцна.	1	«Кад» стихотворених лаьцна кхетам балар.
68	1амийнарг карладаккхар, т1еч1аг1дар.	1	Хаарш таллар.

7-

чу классан нохчийн литературин тематикин планировани.

Раг1	Урокан ц1е	Сахьт	Коьрта кхетамашший, хааршший.
1	Халкъан барта поэзи.	1	Хаа деза, стенах олу халкъан барта поэзи, халкъан барта кхолларалла, муьлха жанраш йог1у цу йукъа. Хьан кхоьллина барта поэзи билгалдаккхар.1амийнарг карладаккхар.
2	Бабин Йэсин, ворх1вешин йишин илли.	1	Иллин чулацам а, маь1на а довзийтар. Элийн йамартло , харцо, церан кьизалла йийцаре йар. Элаша йуьртан бахархошна ницкъаш баран а, турпалхо халкъехьа г1одоккхуш хиларан а маь1на гайтар.
3	Бабин Йэсин, ворх1вешин йишин илли.	1	Бабин Йэсин, Ворх1 вешин йишин, цуьнан кегийчу вежарийн оьзда васташ билгалйахар. Нийсо- бакьо а,

			адамалла а харцонал, тешнабехкал, кызаллал толар гайтар.
4	Бабин Иэсин, ворх1вешин йишин илlex» лавцна.	1	Бабин Иэсин, ворх1вешин йишин илlex» лавцна дешархошна кхетам балар. Дахарехь хилла г1уллакхаш а, цхьана хенахь баьхна турпалхой буйцу турпалаллин жанран илли хилар гайтар.
5	«Ваша воцчу Сайлахин илли».	1	«Ваша воцчу Сайлахин илли» Турпалаллин иллин коьрта чулацам дешархошна бовзийтар. Г1иллакх-обздангаллех лавцна дешархошна кхетам балар.
6	«Ваша воцчу Сайлахин илли».	1	«Ваша воцчу Сайлахин илли» иллин чулацам дешархошка схьабийцийтар. Илли т1ехь дика а, вон а амалш къастор.
7	«Дади- йарт йаккхаран» илли.	1	Халкъан илли т1ехь вуйцучу йахь йолчу к1ентан Бах1даран Муьстарган васт, цуьнан майралла а, добналла а, турпалалла а гайтар.
8	Дади- йурт йаккхаран иллилавцна.	1	Нохчийн обздачу йоб1ан Альбикин йахь а, хьекьал а гайтаран башхалла. Муьстарган ненан васт. Ша вега мохк бега а, сийлахь а ларар, иза мостаг1ех ларбан безаш хилар гайтар.
9	Нохчийн шира илли.	1	Турпалхочунна дуьне а, дахар а дукхадезар. Цо лобху парг1ато йийцар. Гайп-тайпанчу хьелашкахь адаман амал хийцалуш хилар гайтар.

10	Нохчийн шира иллех лаьцна.	1	«Нохчийн шира иллех» лаьцна дешархошна кхетам балар. Турпалхочо ваший, доттаг1ий веза ларар. Цунна 1алам а, парг1ато а йезар гайтар.
11	«Сай» халкъан илли .	1	Иллин чулацам. Халкъо кхоьллина 1аламан исбаьхьаллин сурт. Сен васт. Сен дахар адаман дахарца дустар а, адамашна 1аламан а, дахар дезаран к1орггера маь1на гайтар а.
12	«Сай» ц1е йолчу халкъан иллех лаьцна.	1	«Сай» ц1е йолчу халкъан иллех лаьцна дешархошна кхетам балар. 1аламан хазаллин, аьхналлин исбаьхьаллица васт х1оттор.
13	Иллин турпалхочун амал гойтуш барта сочинени.	1	Дозуш долу къамел кхиор.
14	Лириках а, поэтически къамелах а, стих кхолларах а лаьцна кхетам балар.	1	Лириках а, поэтически къамелах а, стихкхоллалах а лаьцна кхетам балар. 1амийнарг карладаккхар, т1еч1аг1дар.
15	Мамакаев М. «Даймехкан косташ» .	1	Йаздархочун дахарх а, кхоллараллех а лаьцна хаамаш. Стихотворенехь Даймахках лаьцна йолу ойланаш а, лехамаш а. Дика г1иллакхаш лардар, да-нана дезар, барт хилар лахар йаздархочо коьртачех ларар гайтар.
16	«Даймехкан косташ» стихотворенех лаьцна.	1	«Даймехкан косташ» стихотворенех лаьцна кхетам балар
17	Гадаев Мохьмад-Салахьан дахар а, кхолларалла а.	1	Йаздархочун дахарх а, кхоллараллех а лаьцна хаамаш.

18	Гадаев М-С. «Ирча суърташ».	1	«Ирча суърташ» дийцаран чулацам бовзийтар. Х1ун зама йа дийцар т1ехъ йуьйцург дешархошна кхетам балар.
19	Саидов Билалан дахар а, кхолларала а. «Вина йурт».	1	Йаздархочун дахарх лаьцна боцца хаамаш. Стихотворенин чулацам а, маьлна а. Поэтан винчу меттиге, Даймахке болу догц1ена безам. Даймехкан беркатечу ницкъах тешаш хилар, шен ирс Даймахкаца доьзна хилар ч1аг1дар.
20	Саидов Б.«Деган аз».	1	«Деган аз» стихотворенин коьрта чулацам бовзийтар.
21	Курумова С «Дохк».	1	Йаздархочун дахарх лаьцна боцца хаамаш. Автора 1аламан исбаьхьа а, говза а сурт х1оттор. Парг1ато лъьхучу, дерачу Органан а, къоьжачу ломан а, 1инца йахйеллачу буьрсачу хьуьнан, шерачу аренийн васташ гайтар.
22	Мамакаев 1. «Берзан бекхам».	1	Йаздархочун дахарх, кхоллараллех лаьцна хаамаш балар. Стихотворенехъ ненан – берзан шен к1езане болу сатийсам а, безам а гайтаран башхалла. К1еза шех даккхар нана-барзо цалар а, адамашна цо бина бекхам а.
23	Ошаев Халидан дахар а, кхолларалла а.	1	Йаздархочун дахарх, кхоллараллех лаьцна хаамаш.
24	Ошаев Х. «Иччархо Абухьаьжа Идрисов» очерк.	1	«Иччархо Абухьаьжа Идрисов» Очеркехъ турпалхочун Идрисов Абухьаьжин дагалецамаш а, цуьнан б1аьхаллин г1уллакхаш, хьуьнарш довзийтар а. Иза йахь йолуш а,

			обзда а хилар гайтар.
25	Сулейманов Ахьмад «Шуьнехь дош».	1	Йаздархочун дахарх, кхоллараллех лаьцна хаамаш. «Шуьнехь дош» стоихотворенин коьрта чулацам а, маьлна а довзийтар.
26	Дийцарх а, повестах а лаьцна.	1	Дийцарх а, повестах а лаьцна кхетам балар.
27	Гайсултанов 1. Дахар а, кхолларалла а. «Болат-г1ала йожар»	1	Йаздархочун дахарх а, кхоллараллех а лаьцна хаамаш. Повестехь ширачу заманахь вайнеха хиллачу дахарх лаьцна дийцар.
28	«Болат-г1ала йожар».	1	«Болат-г1ала йожар» повестехь маьршачу наха талорхошна дуьхьала латтийна кьийсам. Повестан коьрта турпалхой а, васташ а.
29	«Болат-г1ала йожар».	1	Повестехь ширачу заманахь маьршачу наха талорхошна дуьхьала латтийна кьийсам. Мехкан парг1ато кьуйсучохь адамашна йаккъехь барт а, доттаг1алла а хиларо кхиамашка кхачор.
30	«Болат-г1ала йожар» повестан хьокъехь.	1	Повестехь ширачу заманахь вайнеха хиллачу дахарх лаьцна дийцар. Мехкан парг1ато кьуйсучохь адамашна йуккъехь барт а, доттаг1алла а хиларо кхиамашка кхачорах лаьцна кхетам балар.

31	Изложенина кечам бар.		Изложени йазйан кечам бар.
32	Изложени «Воккха стаг ларар».	1	Дозуш долу къамел кхиор. Дешархоша шаьш кечамбина изложени тептарш тIе дIаьазйар.
33	Классал арахьара дешар Мутаев М. «Кемсийн гарс».	1	Йаздархочун дахарх а, кхоллараллех а лаьцна хаамаш. Дийцаран коьрта чулацам а, маьIна а довзийтар.
36	Литературин турпалхочух а, символах а лаьцна.	1	Литературин турпалхочух а, символах а лаьцна кхетам балар.
37	Арсанукаев Ш. «Ийманах дузийта дегнаш» ДоIа.	1	ТIамо шеца йеана акхачу хелхаран къизалла гайтар. Маьршачу хьаьтта йуха а къематде, Iаьржачу Iожаллин бала кхачор. Нохчийчоьнан турпала нана горахIотто кху дуненахь цхьанна а ницкъ кхочург цахилар чIагIдар. Поэтан хьомечу махках, халкъах дог лозуш хилар гайтар.
38	Арсанукаев Ш. «Ийманах дузийта дегнаш». Къемат-буьйса.	1	Декабран Къемат-буьйса. ТIамо шецай йеана акхачу хелхаран къизалла гайтар. Маьршачу хьаьтта йуха а къематде, Iаьржачу Iожаллин бала кхачор. Нохчийчоьнан турпала нана горахIотто кху дуненахь цхьанна а ницкъ кхочург цахилар чIагIдар. Поэтан хьомечу махках, халкъах дог лозуш хиларх лаьцна дешархошна кхетам балар.
39	Кибиев М «Дош».	1	Йаздархочун дахарх а, кхоллараллех а лаьцна хаамаш. «Дош» стхотворенин коьрта маьIна а, чулацам а

			дешархошна бовзийтар.
40	Кибиев М. «Зов».		«Зов» баснин коьрта чулацам дешархошна бовзийтар.
41	Окуев Шима «Мацалла» Гулам.	1	Йаздархочун дахарх лаьцна хаамаш балар. Керла 1едал т1едеанчул т1аьхьа ламанан йарташкахь кхолладелла социальни дахар гайтар.
42	Окуев Шима «Мацалла» мацалло арабаьхнарш.	1	Керла 1едал т1едеанчул т1аьхьа ламанан йарташкахь кхолладелла социальни дахар гайтар. Адаман иманех добхна, г1иллакхех хердаларан хьелаш бакьдолчунна т1ехь гайтаран башхалаш. Советан 1едалан политика бахьана долуш, адам хьере дина, дохийна хьийзор.
43	Изложенина кечам бар.	1	Изложени йазйан кечам бар.
44	Изложени «Ламанан хи».	1	Дозуш долу кьамел кхиор.
45	Гацаев С. «Дарц».	1	Поэтан дахарх, кхоллараллех лаьцна хаамаш балар. Поэто 1аьнан 1аламан, чехкачу дарцан ма-дарра х1уттуш долу сурт гайтар. 1аламан аьрха хазалла гайтар
46	Классал арахьара дешар Хамидов 1. «Абубешар».	1	Дийцаран коьрта чулацам бовзийтар.
47	Кусаев 1адизан дахар а,кхолларалла а.	1	Поэтан дахарх, кхоллараллех лаьцна хаамаш балар.
48	Кусаев 1 «Амалехь диканиг».	1	«Амалехь диканиг» стхотворенин исбаьхьаллин башхаллех лаьцна кхетам балар.
49	Сочинени йазйан кечам бар.	1	Сочинени йазйан кечам бар.

50	Сочинени «1аьнан суьйре».		Дозуш долу къамел кхиор.
51	Рашидов Ш. «Ден весет».	1	Йаздархочун дахарх лаьцна хаамаш балар. Поэмин т1ехъ стеган халкъаца, шен махкаца йолу йукъаметтиг билгалйаккхар. Дена шен к1ант г1иллакх долуш, собаре хьекъале, тешаме, озда, Даймохк безаш, кхидолу къаьмнаш лоруш, куралла ца йеш, сий лардеш, йохъах ца вухуш хила лаар.
52	Дикаев М. «Нохчо ву со» истихотворени.	1	Поэтан дахарх, кхоллараллех лаьцна хаамаш балар. Поэтан шен Даймахках а, ша схьаваьллачу халкъах а дозалла даран ойла а, патриотически синхаам а гойтуш стихотворенехъ дека аяме аз.
53	Шайхиев 1алваддин кхолларалла.	1	Поэтан дахарх, кхоллараллех лаьцна хаамаш балар.
54	Шайхиев 1. «Ч1аг1о» стихотворени.	1	Стихотворенин чулацам бовзийтар. Тешаме доттаг1алла деза а, сийлахъ а ларар. Да-нана лоруш, церан весеташ кхочушдеш хила везар поэта ч1аг1дар. Къонахчо делла дош кхочушдан дезаш хиллар. Произведенин г1иллакх – оздангалла кхиорехъ долу маь1на. Чулацаман а, исбаьхьаллин а башхаллаш.
55	Яшуркаев Султанан дахар а, кхолларалла а.	1	Йаздархочун дахарх лаьцна боцца хаамаш балар. Дийцаран чулацам а, коьрта турпалхой а бовзийтар.

56	Яшуркаева Султан «Напсат». Напсатан васт.	1	Махках а баьхна, Казахстане бахийтинчу нохчаша лайна халонаш, баланаш гайтар. Напсатан васт – вайнах шайн махка ц1абирзинчул т1аьхьа а Казахстанехь, Г1ирг1азехь бисина ца туйн лазам.
57	Яшуркаев С. «Напсат». Напсатан кешнаш.	1	Дерриг халкъаца ц1айан сатесна хилла Напсат Казахстанехь йисаран бахьана гайтар . Дийцар дахаран бакьдолчунна бух т1ехь кхоьल्लीна хилар билгалдакхар.
58	Бисултанов А. «Хьайбахахь йазийна байташ».	1	Поэтан дахарх лаьцна боцца хаамаш балар. 1944-чу шарахь Хьайбахахь къизаллин акхараллица х1аллакбиначу шен махкахойх къахеташ, поэтан карзахе дог 1ийжаш хилар. Сийна Сибрех а йитина, шайн махка ц1абоьрзучу вайнехан сатийсамаш а, дог-ойла а гайтар.
59	Бисултанов А. «Багонза бисначийн назма».	1	Вайн халкъан дахарехь хилла муьлха киртиг йу назман байташ т1ехь йуьйцург билгалдар. Халкъана маршо йезар а, Далла 1амал йан лаар а муха т1елоцуш хилла Советан 1едалан векалша гайтар. Нохчий шаьаш махках баьхначул т1аьхьа Даймохк муьлхачу хьолехь бисина дийцар.
60	«Хьайбахахь йазийна байташ» произведенех лаьцна.	1	«Хьайбахахь йазийна байташ» произведенех лаьцна кхетам балар.
61	«Сан дай баьхна йурт» сочинени йазйан кечам бар.	1	Сочинени йазйан кечам бар.

62	Сочинени «Сан дай баъхна йурт».	1	Дозуш долу къамел кхиор. Хаарш таллар
63	Дешархоша шаш йешна произведенеш йийцаре йар.	1	Дешархоша шаш йешна произведенеш йийцаре а йеш, 1амийнарг т1еч1аг1дар.
64	1амийнарг карладаккхар, т1еч1аг1дар. Тест.	1	Хаарш таллар.
65	Классал арахъара дешар «Жерочун к1ентан, гуържийн к1ентан или».	1	Иллеш-нохчийн барта кхоллараллехъ коьртачу, утгаре мехалчу произведенийн цхъа тайпа. Дайможк безар, иза 1алашбар, вовшашца барт хилар, кхечу къаьмнашца доттаг1аллин уьйраш лелор, халкъан, мехкан г1уллакхана т1ера хилар иллешкахъ ч1аг1дар. Къонахалла, оздангалла, къинхетамалла, адамийн сий лардар иллешкахъ кхайкхор.
66	Амаев В-Хъ. «Генарчу денойн туьйра».	1	Поэтан дахарх лаьцна боцца хаамаш балар. Дийцаран чулацам а, коьрта турпалхой а бовзийтар.
67	Амаев В-Хъ. «Генарчу денойн туьйра».	1	«Генарчу денойн туьйра» Дийцарехъ дайн г1иллакхаш деза а, сийлахъ а ларар. Шидас шен к1антана шашта йаран маь1на. Асхъаб шена т1ехъ декхар дисарна кхерар а, цо иза кхочушдар а гайтар.
68	Жам1 даран урок	1	Хаарш таллар.

8-

чу классан нохчийн литературин тематикин планировани.

№	Урокан цӀе	Сахьт	Ӏаморан коьрта кхетам
1	Мотт бацахь, къам дац.	1	Дешархошна маттах лаьцна Ӏамийнарг карладаккхар.
2	Бадугев СаьӀид-Салихьан дахар а, кхолларалла а.	1	Ӏаздархочун дахарх, кхоллараллех лаьцна хаамаш балар.
3	С.Бадугев «Олдам».Авторан турпалхойх дог лозуш хилар	1	«Олдам» дийцаран чулацам а, коьрта турпалхой а. Заманца ца догӀу шира Ӏадаташ тӀех сов ларар цу дийцар тӀехь емалдар. Хиллачу бохамо а, тӀебазбеллачу сингаттамо а Олдум кӀелвитар, гӀорасиз вар а дийцар.
4	Исбаьхьаллин вастах кхетам	1	Исбаьхьаллин вастах лаьцна кхетам балар.
5	Мамакаев Мохьмадан дахар а, кхолларалла а.	1	Ӏаздархочун дахарх а, кхоллараллех а лаьцна кхетам балар.
6	М.Мамакаев.«Лаьмнийн дийцар» стихотворенин кӀорггера патриотически маьӀна.	1	«Лаьмнийн дийцар» стихотворенин кӀорггера патриотически маьӀна довзийтар.
7	Стихотворенин ритмах, рифмех, барамах а.	1	Стихотворенин ритмах, рифмех, барамах а лаьцна кхетам балар.
8	«ДогтагӀий» изложени йазйан кечам бар.	1	Изложени йазйан кечам бар.
9	Изложени «ДогтагӀий».	1	Изложени йазйарца дешархойн дозуш долу къамел кхиор.

10	Ясаев Мовлин дахар а, кхолларалла а.	1	Йаздархочун дахарх, кхоллараллех лаьцна хаамаш балар.
11	Ясаев Мовла «Хьоме йурт».	1	«Хьоме йурт» дийцаран чулацам дешархошна бовзийтар.
12	Ясаев Мовла «Хьоме йурт» дийцарх лаьцна.	1	«Хьоме йурт» дийцарх лаьцна кхетам балар.
13	Кл.арахьара дешар Хамидов 1-Хь. «Экзамен хаттар»	1	Йаздархочун дахарх, кхоллараллех лаьцна боцца хаамаш. Дешархошна дийцаран чулацам бовзийтар .
14	Хамидов 1-Хь « Д1а- коч, схьа-коч».	1	Йаздархочун дахарх, кхоллараллех лаьцна кхетам балар.
15	Хамидов 1-Хь « Д1а- коч, схьа-коч».	1	«Д1а- коч, схьа- коч» дийцар т1ехь дайн обзда, хаза г1иллакх талхош берш 1орабахар. Дахарехь цхьа дика х1ума нисделча луш долу совг1ат са йаккхарехьа дерзийна лелош болчийн йаздархочо говза а, беламе а сурт х1оттор. Дийцаран д1ах1оттам а, цунна иштта ц1е тилларан маь1на а довзийтар.
16	Сулаев Мохьмадан дахар а, кхолларалла а.	1	Йаздархочун дахарх, кхоллараллех лаьцна хаамаш балар.
17	Сулаев М. «Цавевза доттаг1»	1	«Цавевза доттаг1» стихотворенин коьрта чулацам дешархошна бовзийтар.
18	Жам1 даран урок.	1	Дешархошна 1амийнарг карладаккхар.

19	Сулейманов Ахьмадан дахар а, кхолларала а..	1	Йаздархочун дахарх, кхоллараллех лаьцна кхетам балар.
20	«Дахаран генаш» поэмин коьрта теманаш.	1	«Дахаран генаш» поэмин чулацам дешархошна бовзийтар.
21	«Дахаран генаш» Поэтан лирически турпалхочун оьзда лаамаш, цо йен ойланаш.	1	«Дахаран генаш» поэтан лирически турпалхочун кийрахь детталуш долу кьонахчун дог, адамийн бежделла синош, уш г1иллакхах дохар д1анисдан иза г1ертар.
22	Х.-М.Эдилов. «Сий делахь , Латта!»(стих)	1	Йаздархочун дахарх, кхоллараллех лаьцна хаамаш. Даймохк, мехкан латта мостаг1чух лардеш эгначийн мах беза хилар.Нохчех леш балург цахилар ч1аг1дар. Ирс кьуйсуш велларг сийлахь а, веза а ларарх лаьцна дешархошна дийцар.
23	Арсанукаев Ш. Поэтан дахар а, кхолларалла а.	1	Поэтан дахарх, кхоллараллех лаьцна хаамаш балар.
24	«Тимуран тур» Тимур лам чохь.	1	Кьоман парг1ато йеза ларар, иза ларйеш нуьцкьалчу мостаг1ашна дуйхьал майраллица кьийсам латтийначу турпалхойн васташ кхолларан башхаллаш гайтар.
25	«Тимуран тур» Бахьаган мотт.	1	Махкана т1е бохам беача, кьонахалла, майралла гайтар сийлахь хилар ч1аг1 а деш, йамартло, к1иллолла йемалйар.
26	«Тимуран тур» вайнаха Тимуран кьизаллина дуйхьал латтийна кьийсам.	1	«Тимуран тур» поэмехь ширачу заманахь вайнехан хилла йукьараллин дахар а, г1иллакхаш гайтаран башхаллаш. Вайнаха Тимуран кьизаллина дуйхьал латтийна кьийсам билгалбар.

27	Хасбулатов ЙАмилханан дахаран а, кхоллараллин а некъаш.	1	Поэтан дахарх, кхоллараллех лаьцна хаамаш балар.
28	Я.Хасбулатов «Дош», «Стаг хила ваьллекъ хьо ара...».	1	Стихотворенин корта чулацам дешархошна бовзийтар.
29	Гацаев Саь1идан дахар а, кхолларалла а.	1	Поэтан дахарх, кхоллараллех лаьцна дешархошна кхетам балар.
30	Гацаев С. «Кавказ, «Б1аьстенца къамел».	1	«Кавказ», «Б1аьстенца къамел». Стихотворенеш йеша, церан исбаьхьаллин башхаллех лаьцна дийцар.
31	1амийнарг карладаккхар.	1	Дешархошна1амийнарг карладаккха.
32	Жам1 даран урок.	1	Дешархошна1амийнарг карладаккха а, т1еч1аг1дан а.
33	Сатуев Хьусайнан дахар а, кхолларалла а.	1	Поэтан дахарх, кхоллараллех лаьцна хаамаш балар.
34	Сатуев Хь. «Нашхахь»	1	«Нашхахь» поэмин чулацам дешархошна бовзийтар.
35	Кл.арахьара дешар. Ахмадов Мусан дахар а, кхолларалла а.	1	Поэтан дахарх, кхоллараллех лаьцна дешархошна хаам балар. «
36	Кл.арахьара дешар. Ахмадов М.«Боч1а».	1	Боч1а»дийцаран чулацам бовзийтар.
37	Яшуркаев Султанан дахар а, кхолларалла а.	1	Йаздархочун кхоллараллех лаьцна хаамаш.
38	«Маьрк1ажа-бодан т1ехь к1айн хьобкх».Семеновке боьду некъ.	1	1944-чу шарахь нуьцкъала Казахстане кхалхийначу вайнаха лайна халонаш. Дийцаран коьрта тема. Шен куьцах ца духуш,йуьхьк1айн йолуш, гора ца х1уттуш вайнехан халкъ оцу 1азапах доьналлица чеккхдаларх лаьцна

			дийцар.
39	МаъркIажа-бодан тIехь кIайн хьобкх». ДегIастанара кхача.	1	Дийцаран коьрта тема. Коьртачу турпалхочун Мадин дахар а, халачу хьелашкахь кхуьуш йолу цуьнан амал а кIорггера йовзийтар, цуьнан кхоллам халкъан кхолламах къасталур боцуш, бозабелла хилар чIагIдар.
40	МаъркIажа-бодан тIехь кIайн хьобкх». Зайндин доьзал.	1	«МаъркIажа-боданна тIехь кIайн хьобкх». Даймахкахь баха бакьо йоцу нах мискачарал миска, декъаза хилар гайтар. Сийлахь Нохчийчоь оьздачу йобIан куьцехь гайтаран бахъана а, маьIна а.
41	МаъркIажа-бодан тIехь кIайн хьобкх». Дийцаран патриотически бух а, дIахIоттам а.	1	Дийцаран патриотически бух а, дIахIоттам а гайтар.
42	МаъркIажа-бодан тIехь кIайн хьобкх». Мада-ахархо.	1	Боцца мур чулоцу дийцаран чулацамашкахула коьртачу турпалхочун Мадин дахар а, халачу хьелашкахь кхуьуш йолу цуьнан амал а кIорггера йовзийтар, цуьнан кхоллам халкъан кхолламах къасталур боцуш, бозабелла хилар чIагIдар.
43	Изложени «Вешин хьоза».	1	Изложени йазйан кечам бар.
44	Изложени «Вешин хьоза».	1	Изложени йазйарца дешархойн дозуш долу къамел кхиор.
45	Шайхиев Iалавдин дахар а, кхолларалла а.	1	Йаздархочун дахарх а, кхоллараллех лаьцна хаамаш.
46	Шайхиев I. «Дорцан буса».	1	Поэмин коьрта чулацам бовзийтар. Поэмин исбаьхьаллин башхаллех лаьцна дешархошна дийцар.
47	Кл.арахъара дешар.Гадаев М-С.	1	Йаздархочун кхоллараллех лаьцна дешархошна кхетам балар.

	«Регlара поп».		«Регlара поп» стихотворенин чулацам бовзийтар.
48	Абдулаев Лечин дахар а, кхолларалла а.	1	Йаздархочун кхоллараллех лаьцна хаамаш.
49	Абдулаев Л. «Маьлхан каш».	1	Поэмин коьрта чулацам бовзийтар. Поэмин исбаьхьаллин башхаллех лаьцна дешархошна кхетам балар.
50	Сочинени «Халкъан турпалхо».	1	Дозуш долу къамел кхиор. Сочинени йазйан кечам бар.
51	Сочинени «Халкъан турпалхо».	1	Сочиненин коьрта ойла билгалйаккха хаар, иза кхочушйеш ала дезарг хаар; массо а сочиненин дакъа вовшашца доьзна хилар, хила деза дешнаш а карош, нийса предложенеш хlиттор, и дерриге а кхочушдеш, пунктуаци ларйар.
52	Жам1 даран урок.	1	Дешархошна lамийнарг карладаккхар.
53	Бексултанов Мусан дахар а, кхолларалла а.	1	Йаздархочун кхоллараллех лаьцна хаам балар.
34	Бексултанов М. «Дари» дийцар		Произведенин коьрта чулацам бовзийтар.Произведенин исбаьхьаллин башхаллех лаьцна дийцар.
35	Бексултанов М. «Дари» дийцарх лаьцна.	1	«Дари» дийцарх лаьцна кхетам балар.
56	Ахмадов Мусан дахар а, кхолларалла а.	1	Йаздархочун кхоллараллех лаьцна хаам балар.

57	Ахмадов М. «Лаьтта тӀехь лаьмнаш а хӀиттош».	1	«Лаьтта тӀехь лаьмнаш а хӀиттош» повестан дӀахӀоттам коьрта дакъош билгалдахар.
58	«Лаьтта тӀехь лаьмнаш а хӀиттош» дийцарх лаьцна.	1	«Лаьтта тӀехь лаьмнаш а хӀиттош» дийцарх лаьцна дешархошна кхетам балар.
59	Бисултанов Аптин дахаран а, кхоллараллин а некъаш.	1	Поэтан дахарх, кхоллараллех лаьцна хаамаш.
60	Бисултанов А. «ДегӀаста» (стих).	1	Стихотворенехь Даймакках а, шен къомах а лаьцна поэта йен ойланаш. Къоман паргӀато йеза ларар. Поэтан винчу меттиге, Даймакже болу догӀена безам гайтар.
61	Бисултанов А. «Шийла чилла йижна лайца...»	1	«Шийла чилла йижна лайца...» стихотворенин исбаьхьаллин башхаллех лаьцна дешархошна дийцар.
62	Бисултанов А. «ДегӀаста», «Шийла чилла йижна лайца...» стихотворенех лаьцна.	1	«ДегӀаста», «Шийла чилла йижна лайца...» стихотворенех лаьцна кхетам балар.
63	Сочинени «ГӀиллакхо лайх эла во».		Дозуш долу къамел кхиор. Сочинени йазйан кечам бар.
64	Сочинени «ГӀиллакхо лайх эла во».	1	Сочиненин коьрта ойла билгалйаккха хаар, иза кхочушйеш ала дезарг хаар; массо а сочиненин дакъа вовшашца доьзна хилар, хила деза дешнаш а карош, нийса предложенеш хӀиттор, и дерриге а кхочушдеш, пунктуаци ларйар.
65	Кл.арахьара дешар. Бисултанов А.. «Гой шуна, доттагӀий...».	1	ЙӀаздархочун кхоллараллех лаьцна хаам балар. «Дика ду хьо волуш» дийцаран коьрта чулацам дешархошна бовзийтар.

66	1 амийнарг карладаккхар. Дешархоша шаьш ешна произведенеш йийцаре йар.	1	Хаарш таллар.
67	Тест.	1	Дешаран шарахь 1 амийнарг карладаккхар.
68	Жам1 даран урок.	1	дешархоша 1 амийнарг карладаккхар, т1 еч1 аг1 дар.

9-

чу классан нохчийн литературин тематикин планировани.

Раг №	Урокан це	сахьт	1 аморан коьрта кхетам
1	Нохчийн халкъан барта кхолларалла.	1	Нохчийн къоман фольклорах кхетам балар. Барта кхоллараллехь халкъан ойла, лаамаш, сатийсамаш, дегайовхо билгалйалар.
2	Нохчийн барта кхоллараллин башхаллаш.	1	Нохчийн барта кхоллараллин тайпанаш: иллеш, эшарш, туьйранаш, шира дийцарш, хабарш, аларш, наьрт- эрстхойх лаьцна дийцарш, Молла – Несертан хабарш, тийжамаш, кицанаш, х1 етал – металш довзийтар. Х1 инцалерчу фольклористаша къоман барта кхолларалла гулайрехь, иза 1 алашйарехь, 1 илманца талларехь беш болу болх. Х1 инцалерчу исбаьхьаллин литературин барта кхоллараллица йолу з1 енаш гайтар.

3	Нохчийн халкъан туьйранаш.	1	Туьйранах болу кхетам кларгбар. Туьйранаш – нохчийн барта кхоллараллехь уггаре даьржинчу тайпанех цхьаь ду.Церан тайпанаш. Туьйранашкахь диканиг, сийлахьниг, члагдеш, вочунна, зуламечунна дубхьал кбийсам латто. Халкъо даима туьйранашкахь вонал дика, харцонал бакьо, сийсазчул сийлахьниг толадар.
4	Халкъан шира дийцарш, хабарш, аларш. «Кирдан блявнаш», «Хьекьал долу зуда»,«Ненан блярхиш», «АстагТимар» дийцарш.	1	Нохчийн халкъан шира дийцарш, хабарш, аларш довзийтар. Царех цхьадерш туьйранех тера а долуш, инзаре тамашена хлуманаш дубйцуш хилар, важдерш ширчу заманахьлерчу дахарх доьзна хилар. Барта дийцарех болу кхетам кларгбар. Литературин теори.Халкъан барта турпалаллин иллех болу кхетам кларгбар. Литературин теори.Нохчийн илланчийн кхоллараллин мехаллех кхетам балар. Нохчийн илланчийн кхоллараллин мехаллех кхетам балар. Илли тлехь къаьмнийн доттагаллин тема. Иллин маьна довзийтар.
5	Нохчийн халкъан дийцарш, хабарш, аларш. «Гонат-Гала», «МажкIа баса», «Соскан Солса» дийцарш.	1	Нохчийн халкъан шира дийцарш, хабарш, аларш довзийтар,тлечлагдар.
6	Нохчийн халкъан эшарш.	1	Нохчийн халкъан шира эшарш, иллеш довзийтар.
7	Нохчийн халкъан киданаш, хлетал-металш.	1	Литературин теори. Халкъан хлетал-металх болу кхетам кларгбар.

8	Лирически а, турпалаллин а иллеш.	1	Литературин теори.Халкъан барта турпалаллин иллех болу кхетам кларгбар.
9	Теркаца хъала-охъа вехаш хиллачу эла Мусостан, Адин Сурхон илли». Сурхон нана. Иллин цхъайолу исбаьхьаллин башхаллаш а, тлаьхъара дош а.	1	Литературин теори.Нохчийн илланчийн кхоллараллин мехаллех кхетам балар.
10	«Аьккхийн Жанхотан илли».Иллин чулацам а, длахлоттам а.	1	Нохчийн илланчийн кхоллараллин мехаллех кхетам балар.Иллин чулацам бовзийтар.
11	«Аьккхийн Жанхотан илли». Иллин турпалхой: Мадин Жабмарза,Жерочун клант,Баччин Элмарза, оьрсийн клант а, цуьнан нана а, Аьккхийн Жанхот.	1	Иллин чулацам бовзийтар. Нохчийн илланчийн кхоллараллин мехаллех кхетам балар.
12	«Аьккхийн Жанхотан илли». Илли тлехъ къаьмнийн доттагаллин тема. Иллин маьлна.	1	Илли тлехъ къаьмнийн доттагаллин тема. Иллин маьлна довзийтар.
13	Сочинени «Доттагалла».	1	Сочинени йазйарца дозуш долу къамел кхиор.
14	Халкъан илланчаш (НашхараЧийтмаран Зовр, Сулейманов Баудди, Гакашев Мохьмад, Орзимов Денисолт ...).	1	Халкъан илланчаш бовзийтар Назманаш йешар.
15	Оьрсийн йаздархоша а, илманчаша а нохчийн барта кхоллараллех лаьцна йаздинарг.	1	Оьрсийн йаздархоша а, илманчаша нохчийн барта кхоллараллех аьлларг довзийтар.
16	Назманаш.	1	Назманаш йешар, йийцаре йар.

17	Нохчийн йозанан историх лаьцна. Исбаьхьаллин литература.	1	Нохчийн йозанан историх лаьцна кхетам балар.
18	Жам1 даран урок.	1	1 амийнарг карладаккхар, т1 еч1 аг1 дар.
19	Къоман исбаьхьаллин литература йолийнарш. Дудаев 1абдин дахар а, кхоллараллаа.	1	Дудаев 1абдин дахар а, кхолларалла а йовзийтар. Исбаьхьаллин литература йолийнарш бовзийтар Дудаев 1абдин произведенеш йовзийтар.
20	«Серло т1еузур вай къоламца хьостуш», «Стоьмийн беш», «Колхозхочуьнан, цхьалхахочуьнан къамел» стихотворенеш.	1	«Серло т1еузур вай къоламца хьостуш», «Стоьмийн беш», «Колхозхочуьнан, цхьалхахочуьнан къамел» стихотворенеш йешар, йийцаре йар.
21	Сальмурзаев Мохьмадан дахар а, кхоллараллаа.	1	Сальмурзаев М. кхолларалла а, дахар а довзийтар.
22	«Кхетаме Хьамид» дийцар.	1	Сальмурзаев М. произведенеш йовзийтар «Кхетаме Хьамид» дийцаран коьрта чулацам.
23	Дийцаран мехалла. Дийцаран коьрта чулацам а, маь1на а.	1	«Кхетаме Хьамид» дийцаран коьртачу турпалхочун васт.
24	Нажаев Ахьмадан дахар а, кхолларалла а.	1	Нажаев А. кхолларалла а, дахар а довзийтар.
25	«Жа1у» поэма.	1	Нажаев А. «Жа1у» поэма йовзийтар.
26	Поэмин коьрта чулацам а, маь1на а. Авторан алашо а, поэмин д1ах1оттам а.	1	Поэмин коьрта чулацам а, маь1на а. Авторан 1алашо а, поэмин д1ах1оттам а гайтар.
27	Айсханов Шамсуддин дахар а, кхолларалла а.	1	Айсханов Шамсуддин дахар а, кхолларалла а йовзийтар.

28	Айсханов Шамсуддин «Политотделан газетехь»	1	Айсханов Шамсуддин «Политотделан газетехь»болх бар.
29	«Шен заманан векал»	1	«Шен заманан векал» дийцаран меттан башхаллаш йовзийтар.
30	Изложени «Бакъдешан да».	1	Дозуш долу къамел кхиор.
31	Бадиев Саьид-Салихъан дахар а, кхолларалла а. диев а,къоман театр а.Бадиев Саьид-Салихъан поэтически кхолларалла.	1	Бадиев Саьидан кхоллараллин некъ бовзийтар.
32	Жам1 даран урок.	1	1амийнарг карладаккхар.
33	Бадиев Саьид-Салихъан оьрсийн йаздархошца хилла доттаг1аллин а, кхоллараллин а уьйраш.	1	Бадиев Саьид-Салихъан оьрсийн йаздархошца хилла доттаг1аллин а, кхоллараллин уьйраш йовзийтар.
34	«Бешто» повесть. Повестан тема а, д1ах1оттам а. Васташ кхолларан башхаллаш.	1	Повестан чулацам бовзийтар. Повестан коьрта маь1на.
35	«Бешто» повесть. Бештой, Бусаний.	1	Повестан коьрта маь1на.
36	Сочинени: «Бешто» кечам бар.	1	Дешархойн хаарш таллар.
37	Сочинени: «Бешто» йазьйар.	1	Дозуш долу къамел кхиор.
38	«Ц1еран арц» повесть.	1	«Ц1еран арц» повестан чулацам а, исбаьхьаллин башхаллаш а гайтар.
39	Авторан 1алашо а, повестан д1ах1оттам а. Кулдевич а, цунна т1аьхьа бозурш а.	1	«Ц1еран арц» повесть. Пурстоьпан Куьлдевичан, цунна т1аьхьа бозучу Мирзин, Эльбертан амалш.
40	«Ц1еран арц» повесть. Хонмурд а, цуьнан доьзал а. Повестан маь1на.	1	Къоман ламасташ повесть т1ехь гайтар. Хонмурд а, цуьнан доьзал а. Бано а, Залуьба а. Нохчийн зударийн оьздангалла, цара шайн сий, къоман г1иллакхаш лардар.

41	Мамакаев 1аьрбин дахар а, кхолларалла а.	1	Мамакаев 1аьрбин дахаран, кхоллараллин некъ бовзийтар.
42	Мамакаев 1аьрбин лирика. «Кавказан латта». «Сайн к1анте»,	1	Мамакаев 1аьрбин лирически произведенеш йовзийтар
43	1аламан,безаман лирика «Йо1е», «Даге» котворенеш.	1	Поэтан лирикехъ безам а, доттаг1алла а. Йукъараллийн дахарехъ поэтан декхарш а, поэзин меттиг а гайтар.
44	«Нохчийн лаьмнашкахъ» поэма.	1	«Нохчийн лаьмнашкахъ» поэми т1ехъ доттаг1аллин а, безаман а тема къастор. Авторан васт х1отто 1амор.
46	Хамидов 1абдул-Хьамидан дахар а, кхолларалла а.	1	Нохчийн куьлтура кхиорехъ Хамидовх лаьцна довзийтар.
47	йцарш. «Д1а-коч, схьа-коч», «Абубубешар», «Г1ирма-солтас йаккхина са», «Дурдий, Даргий» царш.	1	Хамидов 1-Хьамидан дийцарийн чулацаман башхаллаш йовзийтар.
48	Пьесаш. «Т1ам сийна кхокха», «Ламанан йо1», «Мохьсолтин добхна де», «Бож-1ела» пьесаш.	1	Хамидов 1-Хьамидан пьесаш йийцаре йар.
49	«Лийрбоцурш» – турпалаллин драма. Пьесин тема, жанр, д1ах1оттам.Хьалхара дакъа.	1	Нохчийн куьлтура кхиорехъ Хамидовх лаьцна довзийтар.
50	Ханпаший, Мутий. Ханпаша а, цуьнан накъостий-б1аьхой а.	1	Йаххьашца произв йешар.
51	«Лийрбоцурш» - турпалаллин драма. Шолг1ий, кхоалг1ий дакъош.Тыл а, фронт а.	1	Турпалхойн доттаг1алла довзийтар.
52	Жам1 даран урок.	1	Хаарш т1еч1аг1дар.
53	Къоман литература 20-чу б1ешеран 20-40-чуй	1	Лит-х лаьцна кхетам шорбар, к1аргбар.

	шерашкахь кхиаран жамлаш. Проза, драматурги.		
54	Къоман литература 20-чу бешеран 20-40-чуй шерашкахь кхиаран жамлаш а, хлинцалера литература а. Проза, драматурги.	1	Прозех, драматургех лаьцна дийцар.
55	Къоман литература 20-чу бешеран 20-40-чуй шерашкахь кхиаран жамлаш.Поэзи.	1	Къоман литература 20-чу бешеран 20-40-чуй шерашкахь кхиаран башхаллаш йовзийтар.Поэзих лаьцна кхетам балар.
56	Изложени «Ненан б1аьрхиш».	1	Дозуш долу къамел кхиор
57	Нохчийн литература Сийлахь-боккха Даймехкан т1ом лаьттинчу шерашкахь. Проза, драматурги.	1	Сийлахь –боккха Даймехкан т1ом лаьттинчу шерашкахь прозех, драматургех лаьцна дийцар.
58	Нохчийн литература Сийлахь-боккхаДаймехкан т1ом лаьттинчу шерашкахь. Проза, драматурги.	1	Сийлахь –боккха Даймехкан т1ом лаьттинчу шерашкахь прозех, драматургех лаьцна дийцар т1еч1аг1дар.
59	Нохчийн литература Сийлахь-боккха Даймехкан т1ом лаьттинч у шерашкахь. Поэзи.	1	Сийлахь –боккха Даймехкан т1ом лаьттинчу шерашкахь поэзех лаьцна дийцар.
60	Хьехархочо хаьржинчу говзаран т1ехь болх бар.	1	Хаьржинчу говзар т1ехь болх бан 1амор.
61	Нохчийн литература 20-чу бешеран 50-70-чуй шерашкахь. Проза, драматурги.	1	50-70-чуй шерашкахь литературе баьхкина йаздархой бовзийтар.Прозех, драматургех лаьцна дийцар.
62	Нохчийн литература 20-чу бешеран 50-70-чуй шерашкахь. Поэзи.	1	50-70-чуй шерашкахь литература. Поэзех лаьцна дийцар.

63	Хьалха длайаханчу хенахь оьрсийн, вайнехан вовшашца хилла машаре уйраш литературехь гайтар.	1	Хьалха длайаханчу хенахь оьрсийн, вайнехан вовшашца хилла доттагIаллийн уйраш гайтар.
64	Нохчийн литература 20-чу бешеран 80-90-чуй шерашкахь. Проза, драматурги.	1	80-90-чуй шерашкахь. литературе баьхкина йаздархой бовзийтар.
65	Нохчийн литература 20-чу бешеран 80-90-чуй шерашкахь. Поэзи.	1	Поэзи йовзийтар.
66	Сулаев М.А. «Лаьмнаша ца дицдо» роман. Товсолтин васт.	1	Кхоллараллех лаьцна дийца. «Лаьмнаша ца дицдо» романан коьрта чулацам бозийтар.
67	Гацаев СаьIид «Хьоме Даймохк», «Блаьсте»	1	Гацаев саьIидан дахаран, кхоллараллин некь бовзийтар. Стихотворенеш йийцаре йар.
68	ЖамI даран урок.	1	Хаарш таллар.

**Нохчийн литературин поурочни планировани
5-чу классан**

№	Урокан тема	Сахьт	Хан	Карара хан	Билгалдаккхар
1	Книга-хьан доттагI! Нохчийн халкьан барта кхолларалла.	1	01.09		
2	Туьйранаш. Тамашийна олхазар.	1	05.09		

3	Туьйра. «Кхо ваша».	1	07.09		
4	«Кхо ваша». Жимачу вешин хьуьнар	1	12.09		
5	Туьйра. «Барзо 1ахарца мохк кьовсар»	1	14.09		
6	Туьйра. «Кхо ваша а, саьрмак а.»	1	19.09		
7	Туьйра. «Добьшуш хилла к1ант.»	1	21.09		
8	«Добьшуш хилла к1ант» туьйранах лаьцна	1	26.09		
9	Кицанаш.	1	28.09		
10	Х1етал-металш.	1	03.10		
11	Саидов Билалан дахар а,кхолларалла а.	1	05.10		
12	Саидов Б. «Майра к1ант Сулима»	1	10.10		
13	Туьйранахь Сулимин хьуьнарш гайтар.	1	12.10		
14	Майра к1ант Сулима» Седин васт.	1	17.10		
15	Жам1 даран урок .	1	19.10		
16	Классал арахьара дешар. «Хьекьал долу йо1 а, кхелахо а».	1	31.10		
17	Мусаев М. «Ц1ен маьхьси».	1	02.11		
18	«Ц1ен маьхьси».Цхьогало барзана бина бекхам.	1	07.11		
19	Гацаев С. «Чкьобрдиг»	1	9.11		
20	Чкьобрдиган толамаш.	1	14.11		
21	Исмаилов А. «Бирдолаг.»	1	16.11		

22	«Бирдолаг»туьйранан маъна.	1	21.11		
23	Изложенина кечам бар.	1	23.11		
24	Изложени. «Ломмий, цхьогаллий».	1	28.11		
25	Бадугев С. «Зайнди».	1	30.11		
26	«Зайнди» дийцарехь Зайндин васт.	1	05.12		
27	М. Мамакаев «Баппа».	1	07.12		
28	«Баппа» Дийцаран маъна.	1	12.12		
29	Мамакаев 1. «Садаържаш».	1	14.12		
30	Классал арахъара дешар. Бадугев С. «Кемсаш».	1	19.12		
31	Жам1 даран урок.	1	21.12		
32	Сулаев М. «Ламанан хи».	1	09.01		
33	Гайсултанов 1. «Кегий йийсарш».	1	11.01		
34	Повестан коьрта турпалхойн васташ.	1	16.01		
35	Сочиненина кечам бар.	1	18.01		
36	Сочинени «Даймохк».	1	23.01		
37	Сулейманов А. «Борз йа углуш».	1	25.01		
38	Муталибов Зайндин дахар а, кхолларалла а.	1	30.01		
39	Муталибов З. «Доттаг1алла».	1	01.02		
40	Саракаев Хъамзатан дахар а, кхолларалла а.	1	06.02		
41	Саракаев Хь. «Баьпкан чкъуьйриг».		08.02		
42	Ахматова Р. «Лийрбоцурш».	1	13.02		

43	Ахмадов 1. «Къонахалла».	1	15.02		
44	«Къонахалла». Дийцаран коьрта турпалхой а, церан васташ а.	1	20.02		
45	Арсанукаев Ш. «Баьпкан йаьхк	1	22.02		
46	Кагерманов Д. «Доттаг1алла»	1	27.02		
47	«Доттаг1алла» дийцаран коьрта чулацам а, маь1на а.	1	01.03		
48	Окуев Ш. «Сан хьоме Нохчийчоь»	1	06.03		
49	Дешархоша шаьш йешна произведенеш йийцаре йар.	1	08.03		
50	Сочиненина кечам бар.	1	13.03.		
51	Сочинени «Б1аьсте».	1	15.03		
52	1амийнарг карладаккхар.	1	20.03		
53	Жам1 даран урок.	1	22.03		
54	Классал араьбара дешар Берсанов Х.-А. «Берзалой».	1	03.04		
55	Сатуев.Хь. «Лаьмнийн къоналла»	1	05.04		
56	Махмаев Ж. «Буьйсанна г1улчаш»	1	10.04		
57	«Буьйсанна г1улчаш» дийцаран коьрта чулацам а, маь1на а.	1	12.04		
58	Рашидов Ш. «Г1амна дуьхьал довла».	1	17.04		
59	Бексултанов М. «Цакхетта хестор».	1	19.04		
60	«Цакхетта хестор» дийцаран коьрта чулацам а, маь1на а.	1	24.04		
61	Изложенина кечам бар.	1	26.04		
62	Изложени. «Г1иллакх».	1	03.05		
63	Хатуев 1. «Аьрзунан илли».	1	08.05		

64	Амаев В. «Малх чубаре хьобжура иза».	1	10.05		
65	«Малх чубаре хьобжура иза» Дийцарехь Селаман васт.	1	15.05		
66	Дешархоша шаш йешна произведенеш йийцаре йар.	1	17.05		
67	1амийнарг т1еч1аг1дар (Тест).	1	22.05		
68	Жам1даран урок.	1	24.05		

6-чу классан нохчийн литературин поурочни планировани

№	Урокан тема	Сахьт	Хан	Карара хан	Билгалдаккхар
1.	Халкъан барта кхолларалла	1	02.09		
2.	«Эвтархойн Ахьмадан илли». Эвтархойн Ахьмадан а, оьрсийн к1ентан вовшахкхетар.	1	05.09		

3.	Эвтархойн Ахьмадан иллех лаьцна.	1	07.09		
4.	«Таймин Биболатан илли».	1	12.09		
5.	Иллех а, церан исбаьхьаллин билгалонех а.	1	14.09		
6.	Наьрт-эртхойн паччахь Наураз.	1	19.09		
7.	Ницкъ болу Солса.	1	21.09		
8.	Гермчигара наьрташ.	1	26.09		
9.	Наьрт-эртхой кхерор.	1	28.09		
10.	Дешархоша баккхийчаьргара шайна хезна долу наьрт-аьртхойх лаьцна долу дийцарш, туьйранаш.	1	03.10		
11.	1амийнарг т1еч1аг1дар.	1	05.10		
12.	Гайсултанов 1умаран кхолларалла.	1	10.10		
13	Гайсултанов 1. «Нийса кхиэл».	1	12.10		
14.	Баснйа жанрах лаьцна.	1	17.10		
15	Гайсултанов 1.«Барзо амалш ца хуьйцу».	1	19.10		
16	«Барзо амалш ца хуьйцу» баснех лаьцна.	1	31.10		
17	Классал араьхара дешар «МадинЖаьммирзин, Таймин Биболатан илли ».	1	02.11		
18	Сатуев Хьусейнан кхолларалла. Баснйа «Ломмий, цхьогаллий».	1	07.11		
19	Баснйа таллий вай.	1	09.11		
20	Гадаев М-С. Стихотворени. «Дарта».	1	14.11		

21	Ошаев Халидан дахар а, кхолларалла а.	1	16.11		
22	Ошаев Х.«Чайра».Дийцар.	1	21.11		
23	«Чайра» дийцарх лаьцна.	1	23.11		
24	Литературин произведенин турпалхочух лаьцна.	1	28.11		
25	Мамакаев Гаьрбин колларалла.	1	30.11		
26	Поэмех лаьцна.	1	05.12		
27	Мамакаев I. Поэма «Дагалецамаш».	1	07.12		
28	Классал араьхара дешар .Бексултанов М. «Генара а,гергара а денош».	1	12.12		
29	Сайдуллаев Хьасанан кхолларалла, поэма «Ненан б1аьрхиш».	1	14.12		
30	«Ненан Б1аьрхиш». Дегий, нене деана во.	1	19.12		
31	Пейзажах лаьцна.	1	21.12		
32	Сочинени «Нана».	1	09.01		
33	Сочинени «Нана».	1	11.01		
34	Сулаев Мохьмадан дахар а, кхолларалла а стих «К1анте»	1	16.01		
35	Эдилов Х. «Ненан безам»	1	18.01		
36	Ахмадов Гумаран дахар а, кхолларалла а.	1	23.01		
37	Ахмадов I. «Воккха дада».	1	25.01		
38	Классал араьхара дешар. Саракаев Хь. « Ширачу г1опехь».	1	30.01		

39	Айдамиров А. «Вина мохк».	1	01.02		
40	«Вина мохк»стихотворених лаьцна.	1	06.02		
41	Эпитетах лаьцна кхетам.	1	08.02		
42	Сочинени «Сан Даймохк».	1	13.02		
43	Сочинени «Сан Даймохк».	1	15.02		
44	Ахматова Р. «Ма хала ду цунах кхета».	1	20.02		
45	«Ма хала ду цунах кхета» стихотворених Лаьцна.	1	22.02		
46	Саракаев Хьамзатан дахар а, кхолларалла а.	1	27.02		
47	Саракаев Хьамзат «Ирсе б1аьрхиш».	1	01.03		
48	Классал арахьара дешар Саидов С-С. «Мажделла кехатан цуьрг».	1	06.03		
49	Арсанукаев Ш. «Мохкбегор».	1	08.03		
50	Окуев Ш. «Б1аьсте».	1	13.03		
51	Кибиев Мусбек «Меттан сий».	1	15.03		
52	Дикаев М. «Кьинхетаме Нохчийчоь»	1	20.03		
53	Рашидов Шах1ид «Ломара ц1е» стихотворени.	1	22.03		
54	Мамакаев Э. «Х1орд».	1	03.04		
55	Классал арахьара дешар. Рашидов Ш. «Пондаран аз».	1	05.04		
56	Махмаев Ж. «1аьржачу баьпкан йуьхк».	1	10.04		
57	Нунуев Саид-Хьамзатан дахар а, кхолларалла а.	1	12.04		

58	Нунуев С-Хь. «Хьайбаха».	1	17.04		
59	Яхъяев Лечин дахар а, кхолларалла а.	1	19.04		
60	Яхъяев Л.«Даркеш».	1	24.04		
61	Бексултанов Мусан дахар а, кхолларалла а.	1	26.04		
62	Бексултанов М. «Некъялацар».	1	03.05		
63	Литературан турпалхочух а, сйажетах а, композицех а лаьцна.	1	08.05		
64	Ахмадов Мусан дахар а, кхолларалла а.	1	10.05		
65	Ахмадов М. «Телефон».	1	15.05		
66	Яралиев ЙА. «Кад».	1	17.05		
67	«Кад» стихотворених лаьцна.	1	22.05		
68	Жам1 даран урок	1	24.05		

7-чу классан нохчийн литературин поурочни планировани

Раг1	Урокан ц1е	Сахьт	Хан	Карара хан	Билгалдаккхар
1	Халкъан барта поэзи.	1	5.09		
2	Бабин Иэсин, ворх1вешин йишин илли.	1	8.09		
3	Бабин Иэсин, ворх1вешин йишин илли.	1	12.09		

4	Бабин Иэсин, ворх1вешин йишин иллекх» лаьцна.	1	15.09		
5	«Ваша воцчу Сайлахин илли».	1	19.09		
6	«Ваша воцчу Сайлахин илли».	1	22.09		
7	«Дади- йарт йаккхаран» илли.	1	26.09		
8	Дади- йурт йаккхаран иллилаьцна.	1	29.09		
9	Нохчийн шира илли.	1	3.10		
10	Нохчийн шира иллекх лаьцна.	1	6.10		
11	«Сай» халкъан илли .	1	10.10		
12	«Сай» ц1е йолчу халкъан иллекх лаьцна.	1	13.10		
13	Иллин турпалхочун амал гойтуш барта сочинени.	1	17.10		
14	Лириках а, поэтически къамелах а, стих кхолларах а лаьцна кхетам балар.	1	20.10		
15	Мамакаев М. «Даймехкан косташ» .	1	24.10		
16	«Даймехкан косташ» стихотворенех лаьцна.	1	27.10		
17	Гадаев Мохьмад-Салахъан дахар а, кхолларалла а.	1	7.11		
18	Гадаев М-С. «Ирча суьрташ».	1	10.11		
19	Саидов Билалан дахар а, кхолларала а. «Вина йурт».	1	14.11		
20	Саидов Б.«Деган аз».	1	17.11		

21	Курумова С «Дохк».	1	21.11		
22	Мамакаев 1. «Берзан бекхам».	1	24.11		
23	Ошаев Халидан дахар а, кхолларалла а.	1	28.11		
24	Ошаев Х. «Иччархо Абухьяъжа Идрисов» очерк.	1	1.12		
25	Сулейманов Ахьмад «Шуьнехь дош».	1	5.12		
26	Дийцарх а, повестах а лаьцна.	1	8.12		
27	Гайсултанов 1. Дахар а, кхолларалла а. «Болат-г1ала йожар»	1	12.12		
28	«Болат-г1ала йожар».	1	15.12		
29	«Болат-г1ала йожар».	1	19.12		
30	«Болат-г1ала йожар» повестан хьокъехь.	1	22.12		
31	Изложенина кечам бар.		26.12		
32	Изложени «Воккха стаг ларар».	1	29.12		
33	Классал арахьара дешар Мутаев М. «Кемсийн гарс».	1	9.01		
36	Литературин турпалхочух а, символах а лаьцна.	1	12.01		
37	Арсанукаев Ш. «Ийманах дузийта дегнаш» Дола.	1	16.01		
38	Арсанукаев Ш. «Ийманах дузийта дегнаш». Къемат-буьйса.	1	19.01		
39	Кибиев М «Дош».	1	23.01		

40	Кибиев М. «Зов».	1	26.01		
41	Окуев Шима «Мацалла» Гулам.	1	30.01		
42	Окуев Шима «Мацалла» мацалло арабаъхнарш.	1	2.02		
43	Изложенина кечам бар.	1	6.02		
44	Изложени «Ламанан хи».	1	9.02		
45	Гацаев С. «Дарц».	1	13.02		
46	Классал арахъара дешар Хамидов 1. «Абубешар».	1	16.02		
47	Кусаев 1 адизан дахар а, кхолларалла а.	1	20.02		
48	Кусаев 1 «Амалехъ диканиг».	1	27.02		
49	Сочинени йазйан кечам бар.	1	1.03		
50	Сочинени «1аънан суъйре».	1	5.03		
51	Рашидов Ш. «Ден весет».	1	8.03		

52	Дикаев М. «Нохчо ву со» истихотворени.	1	12.03		
53	Шайхиев 1 алваддин кхолларалла.	1	15.03		
54	Шайхиев 1. «Ч1аг1о» стихотворени.	1	26.03		
55	Яшуркаев Султанан дахар а, кхолларалла а.	1	29.03		
56	Яшуркаева Султан «Напсат». Напсатан васт.	1	2.04		
57	Яшуркаев С. «Напсат». Напсатан кешнаш.	1	5.04		

58	Бисултанов А. «Хъайбахыхъ йазийна байташ».	1	9.04		
59	Бисултанов А. «Багонза бисначийн назма».	1	12.04		
60	«Хъайбахыхъ йазийна байташ» произведенех лаьцна.	1	16.04		
61	«Сан дай баьхна йурт» сочинени йазийан кечам бар.	1	19.04		
62	Сочинени «Сан дай баьхна йурт».	1	23.04		
63	Дешархоша шаьш йешна произведенеш йийцаре йар.	1	26.04		
64	1 амийнарг карладаккхар, т1еч1аг1дар. Тест.	1	30.04		
65	Классал арахъара дешар «Жерочун к1ентан, гуьржийн к1ентан илли».	1	7.05		
66	Амаев В-Хъ. «Генарчу денон туйра».	1	10.05		
67	Амаев В-Хъ. «Генарчу денон туйра».	1	14.05		
68	Жам1 даран урок	1	17.05		

8-

чу классан нохчийн литературин поурочни планировани

№	Урокан ц1е	Сахьт	Хан	Карара хан	Билгалдаккхар
1	Мотт бацахъ, къам дац.	1	01.09		
2	Бадугев Саь1ид-Салихъан дахар а, кхолларалла а.	1	06.09		
3	С.Бадугев «Олдам».Авторан турпалхойх дог лозуш хилар.	1	08.09		

4	Исбаъхъаллин вастах кхетам	1	13.09		
5	Мамакаев Мохъмадан дахар а, кхолларалла а.	1	15.09		
6	М.Мамакаев.«Лаъмнийн дийцар» стихотворенин к1орггера патриотически маъ1на.	1	20.09		
7	Стихотворенин ритмах, рифмех, барамах а.	1	22.09		
8	Изложени «Вешин хъоза».	1	27.09		
9	Изложени «Вешин хъоза».	1	29.09		
10	Ясаев Мовлин дахар а, кхолларалла а.	1	04.10		
11	Ясаев Мовла «Хъоме йурт».	1	06.10		
12	Ясаев Мовла «Хъоме йурт» дийцарх лаъчна.	1	11.10		
13	Кл.арахъара дешар Хамидов 1-ХЪ. «Экзамен хаттар»	1	13.10		
14	Хамидов 1-ХЪ « Д1а- коч, схъа- коч».	1	18.10		
15	Хамидов 1-ХЪ « Д1а- коч, схъа- коч».	1	20.10		
16	Сулаев Мохъмадан дахар а, кхолларалла а.	1	01.11		
17	Сулаев М. «Цавевза доттаг1»	1	03.11		
18	Жам1 даран урок.	1	08.11		
19	Сулейманов Ахъмадан дахар а, кхолларала а.	1	10.11		
20	«Дахаран генаш» поэмин коьрта теманаш.	1	15.11		
21	«Дахаран генаш» Поэтан лирически турпалхочун оьзда лаамаш, цо йен ойланаш.	1	17.11		
22	Х.-М.Эдилов. «Сий делахъ , Латта!»(стих)	1	22.11		
23	Арсанукаев Ш. Поэтан дахар а, кхолларалла а.	1	24.11		

24	«Тимуран тур» Тимур лам чохь.	1	29.11		
25	«Тимуран тур» Бахьаган мотг.	1	01.12		
26	«Тимуран тур» вайнаха Тимуран къизаллина дуьхьал латтийна кыйсам.	1	06.12		
27	Хасбулатов ЙАмилханан дахаран а, кхоллараллин а некъаш.	1	08.12		
28	Я.Хасбулатов «Дош», «Стаг хила ваьлলেখь хьо ара...».	1	13.12		
29	Гацаев Саьидан дахар а, кхолларалла а.	1	15.12		
30	Гацаев С. «Кавказ, «Б1аьстенца къамел».	1	20.12		
31	1амийнарг карладаккхар.	1	22.12		
32	Жам1 даран урок.	1	10.01		
33	Сатуев Хьусайнан дахар а, кхолларалла а.	1	12.01		
34	Сатуев Хь. «Нашхахь»	1	17.01		
35	Кл.арахьара дешар. Ахмадов Мусан дахар а, кхолларалла а.	1	19.01		
36	Кл.арахьара дешар. Ахмадов М.«Боч1а».	1	24.01		
37	Яшуркаев Султанан дахар а, кхолларалла .а	1	26.01		
38	«Маьрк1аж-бодан т1ехь к1айн хьобкх».Семеновке боьду некъ.	1	31.01		
39	Маьрк1аж-бодан т1ехь к1айн хьобкх». Дег1астанара кхача.	1	02.02		
40	Маьрк1аж-бодан т1ехь к1айн хьобкх». Зайндин доьзал.	1	07.02		
41	Маьрк1аж-бодан т1ехь к1айн хьобкх». Дийцаран	1	09.02		

	патриотически бух а, длахлоттам а.				
42	Маьрклажа-бодан тлехь клайн хьобкх». Мада-ахархо.	1	14.02		
43	Изложени «Бакъдешан да».	1	16.02		
44	Изложени «Бакъдешан да».	1	21.02		
45	Шайхиев Iалавдин дахар а, кхолларалла а.	1	23.02		
46	Шайхиев I. «Дорцан буса».	1	28.02		
47	Кл.арахъара дешар.Гадаев М-С. «РегIара поп».	1	02.03		
48	Абдулаев Лечин дахар а, кхолларалла а.	1	07.03		
49	Абдулаев Л. «Маьлхан каш».	1	09.03		
50	Сочинени «Халкъан турпалхо».	1	14.03.		
51	Сочинени «Халкъан турпалхо».	1	16.03		
52	ЖамI даран урок.	1	21.03		
53	Бексултанов Мусан дахар а, кхолларалла а.	1	23.03		
54	Бексултанов М. «Дари» дийцар	1	04.04		
55	Бексултанов М. «Дари» дийцарх лаьцна.	1	06.04		
56	Ахмадов Мусан дахар а, кхолларалла а.	1	11.04		
57	Ахмадов М. «Лаьтта тлехь лаьмнаш а хIиттош».	1	13.04		
58	«Лаьтта тлехь лаьмнаш а хIиттош» дийцарх лаьцна.	1	18.04		
59	Бисултанов Аптин дахаран а, кхоллараллин а некъаш.	1	20.04		
60	Бисултанов А. «ДегIаста» (стих).	1	25.04		
61	Бисултанов А. «Шийла чилла йижна лайца...»	1	27.04		
62	Бисултанов А. «ДегIаста», «Шийла чилла йижна лайца...» стихотворенех лаьцна.	1	02.05		
63	Сочинени «ГIиллакхо лайх эла во».		04.05		

64	Сочинени «Гиллакхо лайх эла во».	1	09.01		
65	Кл.арахъара дешар. Бисултанов А.. «Гой шуна, доттаг1ий...».	1	11.05		
66	1амийнарг карладаккхар. Дешархоша шаьш йешна произведенеш йийцаре йар.	1	16.05		
67	Тест.	1	18.05		
68	Жам1 даран урок.	1	23.05		

9-

чу классаннохчийн литературин поурочни планировани

Раг1	Урокан ц1е	Сахъ т	Хан	Кара ра хан	Билгалдаккхар
1	Нохчийн халкъан барта кхолларалла.	1	01.09		
2	Нохчийн барта кхоллараллин башхаллаш.	1	06.09		
3	Нохчийн халкъан туьйранаш.	1	08.09		

4	Халкъан шира дийцарш, хабарш, аларш. «К1ирдан б1авнаш», «Хъекъал долу зуда», «Ненан б1архиш», «Астаг1Тимар» дийцарш.	1	13.09		
5	Нохчийн халкъан дийцарш, хабарш, аларш. «Г1онат-Г1ала», «Мажк1а базе», «Соскан Солса» дийцарш.	1	15.09		
6	Нохчийн халкъан эшарш.	1	20.09		
7	Нохчийн халкъан кицанаш, х1етал-металш.	1	22.09		
8	Лирически а, турпалаллин а иллеш.	1	27.09		
9	Теркаца хъала-охъа вехаш хиллачу эла Мусостан, Адин Сурхон илли». Сурхон нана. Иллин цхъайолу исбаъхъаллин башхаллаш а, т1аьхъара дош а.	1	29.09		
10	«Аьккхийн Жанхотан илли».Иллин чулацам а, д1ах1оттам а.	1	04.10		
11	«Аьккхийн Жанхотан илли». Иллин турпалхой: Мадин Жаьммарза,Жерочун к1ант,Баччин Элмарза, оьрсийн к1ант а, цуьнан нана а, Аьккхийн Жанхот.	1	06.10		
12	«Аьккхийн Жанхотан илли». Илли т1ехъ къаьмнийн доттаг1аллин тема. Иллин маь1на.	1	11.10		
13	Сочинени «Доттаг1алла».	1	13.10		
14	Халкъан илланчаш (НашхараЧийтмаран Зовр, Сулейманов Баудди, Гакашев Мохъмад, Орзимов Денисолт ...).	1	18.10		
15	Оьрсийн йаздархоша а, 1илманчаша а нохчийн барта кхоллараллех лаьцна йаздинарг.	1	20.10		
16	Назманаш.	1	01.11		
17	Нохчийн йозанан историх лаьцна. Исбаъхъаллин литература.	1	03.11		

18	Жам1 даран урок.	1	08.11		
19	Къоман исбаъхъаллин литература йолийнарш. Дудаев 1абдин дахар а, кхоллараллаа.	1	10.11		
20	«Серло т1еузур вай къоламца хьостуш», «Стоъмийн беш», «Колхозхочуънан, цхъалхахочуънан къамел» стихотворенеш.	1	15.11		
21	Сальмурзаев Мохъмадан дахар а, кхоллараллаа.	1	17.11		
22	«КхетамеХъамид» дийцар.	1	22.11		
23	Дийцаран мехалла. Дийцаран коьрта чулацам а, маъ1на а.	1	24.11		
24	Нажаев Ахъмадан дахар а, кхолларалла а.	1	29.11		
25	«Жа1у» поэма.	1	01.12		
26	Поэмин коьрта чулацам а, маъ1на а. Авторан 1алашо а, поэмин д1ах1оттам а.	1	06.12		
27	Айсханов Шамсуддин дахар а, кхолларалла а.	1	08.12		
28	«Политотделан газетехъ»		13.12		
29	«Шен заманан векал»	1	15.12		
30	Изложени «Бакъдешан да».	1	20.12		
31	Бадиев Саъ1ид-Салихъан дахар а, кхолларалла а. Бадиев а, къоман театр а. Бадиев Саъ1ид-Салихъан поэтически кхолларалла.	1	22.12		
32	Жам1 даран урок.	1	10.01		
33	Бадиев Саъ1ид-Салихъан оьрсийн йаздархошца хилла доттаг1аллин а, кхоллараллин а уьйраш.	1	12.01		
34	«Бешто» повесть. Повестан тема а, д1ах1оттам а. Васташ	1	17.01		

	кхолларан башхаллаш.				
35	«Бешто» повесть. Бештой, Бусаний.	1	19.01		
36	Сочинени: «Бешто» кечам бар	1	24.01		
37	Сочинени: «Бешто» йазъяр.	1	26.01		
38	«Ціеран арц» повесть.	1	31.01		
39	Авторан Іалашо а, повестан дІахІоттам а. Кулдевич а, цунна тІаьхьа бозурш а.	1	02.02		
40	«Ціеран арц» повесть. Хонмурд а, цуьнан доьзал а. Повестан маьІна.	1	07.02		
41	Мамакаев Іаьрбин дахар а, кхолларалла а.	1	09.02		
42	Мамакаев Іаьрбин лирика. «Кавказан латта». «Сайн кІанте»,	1	14.02		
43	Іаламан,безаман лширика «ЙоІе», «Даге» стихотворенеш.	1	16.02		
44	«Нохчийн лаьмнашкахь» поэма.	1	21.02		
45	Поэмин дІахІоттам. Поэми тІехь безам а, доттагІалла а. Поэмин эпический, лирический чулацам.	1	23.02		
46	Хамидов Іабдул-Хьамидан дахар а, кхокхолларалла а.	1	28.02		
47	Йцарш. «ДІа-коч, схьа-коч», «Абубубешар», «ГІирма-солтас йаьккхина са», «Дурдий, Даргий» дийцарш.	1	02.03		
48	Пьесаш. «ТІам сийна кхокха», «Ламанан йоІ», «Мохьсолтин доьхна де», «Бож-Іела» пьесаш.	1	07.03		
49	«Лийрбоцурш» – турпалаллин драма. Пьесин тема, жанр, дІахІоттам.Хьалхара дакъа.	1	09.03		
50	Ханпаший, Мутий. Ханпаша а, цуьнан накьостий-бІаьхой а.	1	14.03.		

51	«Лийрбоцурш» - турпалаллин драма. ШолгӀий, кхоалгӀий дакъош.Тыл а, фронт а.	1	16.03		
52	Жам1 даран урок.	1	21.03		
53	Къоман литература 20-чу бӀешеран 20-40-чуй шерашкахь кхиаран жам1аш. Проза, драматурги.	1	23.03		
54	Къоман литература 20-чу бӀешеран 20-40-чуй шерашкахь кхиаран жам1аш а, хӀинцалера литература а. Проза, драматурги.	1	04.04		
55	Къоман литература 20-чу бӀешеран 20-40-чуй шерашкахь кхиаран жам1аш.Поэзи.	1	06.04		
56	Изложени «Ненан бӀаьрхиш».	1	11.04		
57	Нохчийн литература Сийлахь-боккха Даймехкан тӀом лаьттинчу шерашкахь. Проза, драматурги.	1	13.04		
58	Нохчийн литература Сийлахь-боккха Даймехкан тӀом лаьттинчу шерашкахь. Проза, драматурги.	1	18.04		
59	Нохчийн литература Сийлахь-боккха Даймехкан тӀом лаьттинчу шерашкахь. Поэзи.	1	20.04		
60	Хьехархочо хаьржинчу говзаран тӀехь болх бар.	1	25.04		
61	Нохчийн литература 20-чу бӀешеран 50-70-чуй шерашкахь. Проза, драматурги.	1	27.04		
62	Нохчийн литература 20-чу бӀешеран 50-70-чуй шерашкахь. Поэзи.	2	02.05		
63	Хьалха дӀайаханчу хенахь оьрсийн, вайнехан вовшашца хилла машаре уьйраш литературехь гайтар.	1	04.05		
64	Нохчийн литература 20-чу бӀешеран 80-90-чуй шерашкахь.	1	09.01		

	Проза, драматурги.				
65	Нохчийн литература 20-чу б1ешеран 80-90-чуй шерашкахь. Поэзи.	1	11.05		
66	Сулаев М.А. «Лаьмнаша ца дицдо» роман. Товсолтин васт.	1	16.05		
67	Гацаев Саь1ид «Хьоме Даймохк», «Б1аьсте»	1	18.05		
68	Жам1 даран урок.	1	23.05		

4.МХГ1Ф (Литературни меттан хаарийн г1ирсан фонд)

5 класс

Изложени№1

«Ломмий, цхьогаллий»

чекх мА – евлинехъ, хъе ца луш цла а веана, бене хъалахъаъжира иза. Чеглардиг тохара хлара ишколе воьдуш мА-хиллара лаш дара. Хъежар хъалхалерачул а глийла хийтира кхунна.

Кхин дла ойла ца еш, лами а беана, сихха хъала а ваьлла, бен чу куьг кховдийра Сулимас. Чеглардиг, меттах ца хьовш жимма хебира. Меллаша иза бен чуьра схъаэцначул тлаьхъа Сулима кхийтира: чеглардиган когах хьирчина, уьш меттах баха йиш йоцуш, чилланан теш хиллера. Сулимас охъа а воьссина, чеглардиг, лар а деш, ларамза тоьхначу «барголах» иза парглатдаьккхира.

IV. Изложени язъян кечам бар.

1. План хлоттор. Иза хлокху кепара хила тарло:

План:

1. чеглардигаш схъадаьхкина.
2. Сулимина хеттарг
3. Сулимас сагатдо.
4. Хун хиллера чеглардигана?
5. Сулимас Хун дира?

6 класс:

Сочинени №1 «Нана»

Сочинени №2 «Сан Даймохк»

7 класс

Изложени №1 «Воккха стаг ларар»

Воккха стаг ларар

Массо а къаьмнийн ду воккха стаг ларар.Амма массера а воккхачу стеган некъ ца хадош,сацавалар. «Некъ цахадор» боху кхетам а ша-тайпа бу.Генара схъавогӀучу стагана хьалха тӀехваларх некъ «хадо» я цунна новкъарло хуьлуш хӀума дац.ХӀетте а оцу воккхачу стаге болу ларам ,цуьнан а,цуьнан шерийн а сий дар ду иза.Хаза а гӀиллакх а ду.

Ша-тайпана ларам беш хилла воккхачу стеган йоӀстага,къоначу зудчо а.Нагахь хи тӀера йогӀу йоӀ воккхачу стагана хьал кхетахь,иза шен кӀудал охьа а хӀоттайой,букъ а берзабой дӀахӀуттуш хилла,и стаг тӀехваллалц.Нагахь шен жима бер карахь адолуш йогӀуш зуда хилча, и бер некъа йисте охьа а дуьллий,юьстах а йолий , дӀахӀуттуш хилла, воккхачу стагах бехк лоций.(М.Ахмадов)

План:

- 1) Массо а къаьмнийн ду воккха стаг ларар.
- 2)Воккхачу стеган некъ цахадор.
- 3)Стенна тӀедобгӀна ца хадабо и?
- 4)Зударша муха бол ерам воккхачу стеган?
- 5)Шуна гиний воккхачу стеган ларам беш?

Изложени №2 «Ламанан хи»

Ламанан хи

Ирча хуьлу ламанан хи дистича. Охьанехьа дукха чехка догӀуш хиларна, шена дуьхьал нисъелларг охьатухий, хьоший, кагӀой дӀа- йоккху цо. Лекха бердаш лахара огий, чухерцадо, орамашца бух а дохуш, дитташ охьакхоьхьу. ХӀаваь дегош гонаха гӀугӀ лаьтта.

Хин мокха пен хинца шерра гуш тлаьхь-тлаьхьа схьатлешершаш, боккха хуьлуш хилла. Инзаре гловгла яьккхина цо. "Кхуьур вац, хлал-лакьхили тхойшиь", - аьлла, Лобмина дагатоссушехь, ма-йогглу говр хаьккина шайна орцах воглу бере гина цунна*. Иза тхан объездчик Са- лахь хилла. Цунна дуьхьалхьаьдда Лобма, Хьасан а текхош.

Салахьа, ша тлехоччушехь, говр юха а хьовзош, катобхна шена хьалха хьалаваьккхина Хьасан.

- Схьатлетасало тлеххьа! - мохь тоьхна цо Лобмига.

Длалалла! - аьлла, Лобмас, мохал маса ша дла а эькхаш. Цкьа вухаьжа кхийначу Салахьана гина юххе кхоччуш доллу дистина до- глу хи. Хьалха кхийда саьрмикан мотт санна, ирча хилла хин юьхь. Лаьхьара ницкь тлебахийтина, кхин а чехка ведда Лобма.Бергашца жагла юхабетташ йобдучу говрана юххе а иккхина лагвелла,тлехьаьч- начу хин юьхьо клажийн пхенаш а дашош, боьрана сехьа иккхина Лобма. эьхар, ирахь латта глор а ца хилла, бай тле охьавоьжна иза.

Хин гловгла хинца лакхаьара а схьахезаш, гонахара хлаваь дуьзна. Меллаша корта хьала а айбина, длахьаьжначу Лобмина бер- риге а боьра хиэ длалаьцна гина. Кхин зен ца хуьлуш, шаьш клелхьа- радовлар хазахетта, Хьасане хьаьжна, велакьежира.

План:

1. «Ирча хуьлу ламанан хиш».
2. «Иза тхан хехо Салахь хилла».
- 3.«Ирахь латта глор а ца хилла, бай тле охьавоьжна»
4. «Шаьш клелхьардовлар хазахетта Хьасане хьаьжна, векакьежира Лобма».

Сочинени№3 «1аьнан суьйре».

Сочинени№4 «Сан дай баьхн йурт»

8 класс

Изложени №1 «Догтаг1ий»

Догтаг1ий

Арахъ яъллачу г1овг1анах а, тоьпан татанах а кхераделла берзан к1езий, шешан бена чохъ цхъана сонах д1атебба дохкура. Царна топ тоха дегаз а хеташ, вехха лаяттира Атби. Уьш кегий долу дела царах кьахетара цунна. Уьш ца дойуш йита мегар доцийла а хууш, жа юккье лилхинчу берзалоша каетташ дуьмеш даьхна уьстаг1ий шена гича, хеттарг дага а лаяцна, к1езийн з1уганна юккье топ туьйхира Атбис. Делларг, дийна диснарг муьлха ду а хьожуш, пхий а к1еза дийра цо.

Барза а далош метта веара и шиь.

Вало, Ваха, х1инца ц1а а г1ой, колхозан правленехъ болчаьрга вайшиммо берзалой яйиний хайта, шена луург хьажа вог1ур. Борз ерна уьстаг1-х1ума а ма йог1у вайшинна. Пайденна йоцчу яьллекъ а, ас барзана т1ера ц1ока схьайоккхур ю, - аьлла, ша буха а сецна, Ваха ц1а хьажийра Атбис.

Ткъа х1окху Барзина х1ун до вайша? - аьлла хаяттира Вахас. Шех кьинхетам байта санна, г1ийла б1аьргаш керчадораж1аьло, шен ц1еяккхича.

Барза соьца ца 1ийча дер дац, чевнаш д1аерзалц, - элира Атбис.

Шен т1оьрмиг а эцна, Ваха ц1ехьа волавелча, ц1ога а лестош, ц1ийзаш меттахделира Барза.

Барза, хьо 1ад1ен деза кхузахъ, цкъачунна, хьуо тодаллалц. Со кест-кеста вог1ур ву хьуна кхуза, - аьлла, коьрта т1е куьг а хьокхуш, Вахас ша хьаьстича, шег а бохучух кхетча санна, Вахина т1аьхьа ца г1уртуш, Атбица сецира иза. Ваха ц1а вахара.

Гуьйре шельелча, жа колхозан ферме далийра Атбис. Борз ерна колхозо уьстаг1 а, ц1окарчех пачхьалкхо ахча а делира Атбина. Барза а, чевнаш д1а а йирзина, тоделира.   ^^ ^

Цхъана дийнахъ кегийчу 1ахаршна х1ума ян хьуьнах вахара Атби. Иза дара 1ай. Цхъа а лар юй техьа берзан бена т1ейоьдуш аьлла, хьажа вахара иза. Амма иза, ло т1е а тесна, кьайлабахнера. Т1ейог1уш цхъа а лар яцара.

Берзан бен д1ашарбелла карийча, дукха хан йоццуш хилла дер дага лобцуш ойла еш а лаяттина.

План

1. Берзан к1езий дайар.
2. Ваха Атбис ц1а хьажор.
3. К1ант ж1аьлега г1ийла хьажар.
4. Барза тодалар.
5. Берзан бен карор.
6. Атби, корсамаш а даьхна, ц1ехьа вахар.

Изложени №2 «Вешин хьоза»

Вешин хьоза

Беран амал аьхкенам мох санна ю: х1инца, чан йоккхуш, диттийн баххьаш лестош, карзахболу, т1аккха ц1еххьана д1атоь, цкьа а ца хьекхча санна. Чан б1аьргашна новкьа хилар бен, шелонца зен ца до.

Иштта цкьацкьа Жемас «амал» гайтича, цуьнан нанас олура:

- Собар де ахь, Ризванан хьоза схьадаг1ахь, ас хьо ма-варра д1авуьйцур ву хьуна. Т1аккха цо и хабар Ризване д1ахьур ду...

- Х1ора дийнахь дог1у иза?

- Дера дог1у.

- Т1аккха цо соьга сан вешигара маршалла схьа х1унда ца ло? Ас сайгара маршалла а дохьуьйтур ма дара Ризване!

- Иза сатасале дог1у. Хьо вижна а хуьлий, д1адоьду-кх.

Т1аккха Жемин б1аьргашна хьалха х1уттура дашо т1емаш долу, адамийн мотт хуу, туйранахь дуьйцу тамашийна олхазар.

Цхьана дийнахь кора уллохь шен машенаш ловзош 1ара Жема. Кора хьалха долчу сиренан гаьн т1е а хиьна, дека доладелира цхьа жима хьоза. Шен ловзар а дитина, цуьнга ладог1а х1оьттира Жема. Мел лерина ладог1арх, цо «дуьйцучух» ца кхийтира к1ант. Т1аккха ша хабар дийца волавелира:

- Суна х1инца а хьан мотт ца хаьа, делахь а, суна хьо девза хьуна. Хьо сан вешин хьоза м аду. Дуй? Хьан дашо т1емаш мичахь ду? Схьа ца лацийта, охьадехина? Со Жема ма ву. Ризванига д1ахайталахь-со воьлхуш а вац, харцахьа а ц алела. Сихха ц1а вола а ала. Са сагатло...

ТӀаьххъара дош аларе хьобжуш Ӏийча санна,цкъа-шозза «чӀир-чӀир» а дина,тӀомадаьлла дӀадахара хьоза.Иза эскаре Ризванна тӀаьхъа гӀуриг хиларх тешна вара Жема.

(223 дош)

План:

1.Беран амал.

2.Ненан,кӀентан къамел

3.Хьоза деана.

4.Жемас хьозане хабар дохьуйту.

Сочинени №3 «Халкъан турпалхо»

Сочинени №4 «Гиллакхо лайх эла во»

9 класс:

Сочинени№1 « ДоттагӀалла»

Изложени №2 « Бакъдешан да»

Бакъдешан да

Комсомолан патрульца юкъараллин порядок ларъеш вара Муса цхъана буса.

Уллехула тлехволуш, цлеххъана цуьнан блърг кхийтира, цленош чохь серло къедаш. Муса соцунгла хилира. Серло йовш, леташ яра. Хъем ца беш, ведда неларе вахара Муса. Когийн тата а хезна, чохь берш длатийра. Меллаша **ХЛОКХО** длатеттина нел длаеллаелира.

— Мила ву? — Мусас оллушехь, тоьхна кор а дошош, оцу чуьра араиккхира ши стаг. Лекхачу кертана тлехула а иккхина, бешахула ведда воьдучу цаьршинна тлаьхъа хъаьдира Муса, ша цхъаь бен воццусехь.

Блаьрга лобттина плелг гур боцуш, лаьржа яра буьйса. Хьалха ведда воьду шиь гуш вацара, амма церан когийн тата дара хезаш. Хлуьттаренна санна, цхъана юьхках ког а тасабелла, охьакхийтира Муса. Хлара хьалаглаьттича, вукхеран глара-тата яйнера. Дланехьо ваьлча, Мусана карийра цхъана нехан божал. Тлаккха сацам бира цо: «Уьш лачкъа и йоцург кхин меттиг яц» — аьлла. Божалан маьлле, блърг тлера дла ца боккхуш, нел ларьян длахлоьттира Муса. Цленош чохь глийло йогучу лампано корак араеттачу серлоно клеззиг серлайохура божалан хьалхе . Божалан нел меллаша херъелира. Цкъа цхъаннан корта гучубелира. Тлаккха ша ара а ваьлла, стешхо дласа а хъаьжна, вукхуьнга «вало», аьлла куьг ластийра цо. Байн ког буьллуш, тебна Муса волчу маьлехъа схьавоглура и шиь. Хьалхарчуьнан керахь къегаш доккха урс дара. Цаьргахъа герз хир ду аьлла дагахь а дацара Мусана.

Божалан маьлехула и шиь схьахъаьвзашехь, вахана хьалхарчунна тлеххийтира Муса: — Схьадуьйлалаш, хлоккхуза бу шуна! — аьлла, мохь а тухуш.

Оцу шиннах тлаьхъавоглуш верг ведира. Гловгланаш а хезна, Мусана глоьнна кхечира большцан белхало.

Дукха хан ялале и шиь судана хьалха хлоьттира, царна хъакь доллу таХзар а дирги,

Кестта Муса райкоман пленуман член а хаьржира, бюро юккье а вахийтира.

Оцо кхин а дакхий декхарш тледехкира къоначу комсомольцана.

Ша шен ца кхоош болх бора Мусас. Иза хуьлура геннарчу уьстагий лелочу бригадашкахь, фермашкахь, культурам учрежденийн глешлош ечохь. Амма ша мел сиха лелаш хиларх, шен дош дицдийр долуш вацара къона комсомолец. (С. Бсрдукаев).

П л а н .

1. Юкъараллин къепе ларъеш вара Муса.
2. Меллаша ц1ийнан не1 д1аеллаелнра.
3. Муса т1аьхъахъаьдира царна.
4. Божалан не1 меллаша херъелира.
5. Хъалхарчунна т1екхийтира Муса.
6. Ши хулиган суьдана хъалха х1оьттира.
7. Ша-шен ца кхоош болх бора к1анта.

Сочинени №3 «Бешто»

Изложени №4 «Ненан б1аьрхиш»

Ненан б1аьрхиш.

Цхъа к1ант хилла къеначу ден-ненан. Дукхавезара царна иза. К1ант кхиьна ваьлча, ломахъ г1арабаьлла дика динний, г1ирссий, т1емалочун духаррий кечдира дас. Цхъана дийнахъ юьртара к1ентий кечбелира ламанца сакъера баха. Цхъаь бен воцу к1ант а вахара цаьрца. Ц1еххъана ирча кхаь беара лаьмнашка: мостаг1 ву т1ег1ерташ, аьлла, цо буржалш дахъа ламанхошна тоха, леш бина, уьш бацо.

Х1орш д1акхаьчча, мостаг1ашца т1аме х1иттира. Къаьсттина ч1ога т1ом беш вара цхъа цавеза т1емало. Цецваьлла висира массо стаг.

- Мила ву и т1емало? - хаяттира цхъаболчара.

- Иза дика т1емало ву, - элира вукхара.

Берриг шайн ницкъ гулбира мостаг1аша. Массо а цхъаьний т1елетира уьш оцу оцу турпалхочунна. Вуьйжира к1ант. Т1аккха т1етаьлира ламанхой мостаг1ашна. Х1аллакбира цара уьш.

Болатан г1аг1 малхехъ къегаш, баттах йолчу юьхъа т1ера сирла нур г1уьттуш, нана ехачу керта вахъаш вара к1ант.

-Собарделаш!-элира хьалхаваьллачо.-Вежарий! Сан ницкъ кочур бац клентан нене хлара длахайта.Со кхьору хлокху бохамо нана а ерна.Мила ву шуна юккъехь маттана говза,нене хлара дладалхо?

Массара а кортош охьаохкийра.Хьалхавелира кьожьа корта болу стаг.

-Схьаба суна дечиган пондар,цо дуйьцур ду нене говзачу,хазачу маттаца клант валар.Лалур бу цуьнга и ирча кхаь.Схьабеара пондар.Делха дуйьладелира пондаран мерзаш.Шен пондарца тобанна хьалхавелира воккха стаг.Араелира клентан нана.Цунна гира,вистхуьлуш стаг воцуш,глайгано кортош охкийна,темалой,хезира бекаш,боьлхуш пондар.

Буйсанна декачу олхазаран эшарх тарлуш,набарна бер дижо нанас олучу аганан иллек тарлуш,бекара пондар.Пондаро дуйьцура нанас шен цхьаь бен воцу клант мел везаш кхийна.Глаьхьара а,теман глерзаш вовшахдетталуш санна,кьора бийкира пондар.Хеталора:теман марсаллехь майрачу клантана тлера барзакь болатан гловганца декаш санна.

Боьлхура пондар,тийжара пондар.Ладобгура клант винчу нанас.Гора цунна бармахь дакьа.Вистхуьлуш цхьа а воцуш,кортош охкийна лаьтгара темалой.Кхийтира нана.Бармахь луьллург кхуьнан клант вара.Дуьхьара араваьллера иза ненец а хоттуш.Иза майра леттера мостаглах.Дуккха а хлаллакбира цо уьш.Велира ша а.

-Ас декьалво хьо,сан клант!- мохь туйхира нанас.

-Оха декьалво хьо!- ийкира тоба.Боьлхура пондар,тийжара пондар.Оьгура ненан бляьргех довха хиш.

План.

- 1.Цхьа клант хилла кьеначу ненан.
- 2.Цлехьана ирча кхаь беара лаьмнашка.
- 3.Берриг шайн ницкъ гулбира мостагаша.
- 4.Хьалхавелира кьожьа корта болу стаг.
- 5.Схьабеара пондар.
- 6.Делха дуйьладелира пондаран мерзаш.
- 7.Боьлхура пондар,тийжара пондар.
- 8.Оьгура ненан бляьргех довха хиш.